

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi 6. szám

Cs. Kiss Lajos

Államelméleti helyzetkép

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Államelméleti helyzetkép²

És mindazonáltal egy életerős nép egyetlen korszakban sem nélkülözheti a jól kimunkált államtant. Ezért az előrehaladó tudománynak merészen újra és újra vállalkoznia kell arra a nehéz kísérletre, hogy korának államát a saját kora számára fogalmilag megragadja és ábrázolja... Ahhoz, hogy egy ilyen vállalkozás ne vesszen bele a határtalanba, eredményeinek szilárd középpont körül kell kikristályosodni, amely semmi más nem lehet, mint saját állama és hazájának joga.³

Az ünnepi ülés visszaemlékezés az Egyetem fennállásának és működésének eltelt öt évére. A visszaemlékezés-műfaj mindig egy helyzetkép megrajzolására kényszerít, amelyet általában „az eddig megtett út” és „az állomás” metaforáival szokás kifejezni. A metafora azonban lényegesen mélyebb értelmű, mint azt feltételezik. Az ilyesfajta helyzetkép megrajzolása ugyanis egy olyan helyzetdiagnózisra és beszélgetésre kényszeríti az érintetteket, a visszaemlékezőket, amely a kritikai önreflexió értelmében méltatása az eddig elérteknek, számbavétele a teljesítményeknek és a hiányoknak, annak, ami egyértelműen siker, és annak, ami kiigazításra szorult.⁴

A helyzetdiagnózis és diskurzus ilyesfajta kényszere mindennapi dolog a tudomány művelői számára, hiszen eleve benne rejlik az egyetem (tudomány) eszméjében, szükségképpen együtt jár a hivatással, az „ügy szolgálatával”.⁵ Ha a tudomány művelője, egy tudományos közösség valóban az „ügyet szolgálja”, akkor bármely helyzetben és időpontban tudnia kell *igennel* válaszolni arra kérdésre, hogy megfelel-e az egyetem eszméjéből következő elvárásoknak, teljesíti-e az ebből következő feladatokat, vagy másként: hivatásként fogja-e fel munkáját,

¹ Egyetemi tanár, kutatóprofesszor, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államkutatási és Fejlesztési Intézet

² Az írás a *Fejezetek az államtudományból – konferencia a Nemzeti Közszerződési Egyetem alapításának öt éves évfordulója alkalmából* címmel 2017. január 24-én rendezett ünnepi tudományos ülésen elhangzott előadás kibővített, tanulmányformára szerkesztett változata. A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 *Államelméleti alapoktatás 2016-218* (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében készült.

³ Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses. Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek. Berlin, 1922, Verlag von Julius Springer, XVI.

⁴ A trial and error elv racionalitásának szellemében felfogott „hiányok”, „a kiigazításra szoruló döntések”, mint hiteles kudarcok, fokozzák a szervezet tanuló-, alkalmazkodó- és teljesítőképeségét.

⁵ Max Weber: *Wissenschaft als Beruf*. In Max Weber: *Wissenschaft als Beruf*. 1917/1919. *Politik als Beruf* 1919. In *Max Weber Gesamtausgabe*. Abteilung I: Schiften und Reden. Band 17. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schluchter in Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod. Tübingen, 1992, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 84-86.; magyar nyelven lásd Max Weber: *Tudomány mint hivatás*. In Max Weber: *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes, Wessely Anna. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 135-137. A hivatásfogalom értelmezéséhez lásd Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter. Budapest, 1982, Cserépfalvi Kiadó; Wolfgang J. Mommsen – Wolfgang Schluchter: Vorwort. In *Max Weber Gesamtausgabe*. Abteilung I: Schiften und Reden. 1-45.; Cs. Kiss Lajos: *Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika*. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*. Budapest, 2005, Századvég Kiadó, 175-200.

vagy csak pusztán „megélhetésként”, bármikor és bármivel helyettesíthető átmenetként, „állásként”.

Ez az *igen* egyszerű és magától értetődő, mert a tudomány és az egyetem eszméjéből következő elvárások normális esetben a kutató és oktató önmagával szemben támasztott elvárásaiként, azaz kötelességként kell, hogy megjelenjenek. Ha ez a belső kapcsolat, mint eleven kapcsolódás, az egyetem létezésében és működésében nem jön létre és nem nyilvánul meg, akkor tudományos közösség⁶ sem jön létre. E belső kapcsolat hiányában sem tudományról, sem közösségről nem beszélhetünk, és így persze lényegi értelemben egyetemről sem. Az egyetem nem pusztán szervezet, létezése nem pusztán „működés”, hanem a vázolt értelemben tudományos közösség, amely a mindenkori szellemi versengésben érvényre juttatja magát.

Ezt az *igent*, a belső kapcsolatot, mint a hit történéseinek az egyik formáját, a hivatás normatív fogalmával szokás leírni. Ennek alapján azt kell mondanunk: a tudomány művelőjének a hite a hivatása, és fordítva, hivatásában, az ügy szolgálatában, a hite válik elevenné és hatóképessé: kutat, oktat, nevel, az „örök” beszélgetést, a megismerés soha véget nem érő munkáját folytatja az egyenrangúak közösségében.

Max Weber a *Tudomány mint hivatás* című előadásában, illetve annak záró soraiban, több ponton is Goethe-re utalva, a következőket mondja. A tudomány embere nem az élményeket hajszolja,⁷ de nem is pusztán csak vágyakozik és várakozik, hanem kimondja az *igent*, és kötelességből cselekszik, így feladata egyszerű: „munkához látni, és megfelelni 'a nap követelményének' – mind emberileg, mind a hivatásban. De ez egyszerű és könnyű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a *démont*, amelyik az ő életének a fonalát kezében tartja.”⁸

Az évfordulókhöz kötött egyetemi ünnepi vissza- és megemlékezések, kimondva vagy kimondatlanul, újra és újra a Weber által hivatkozott goethei *démont* idézik fel, a maga többértelműségében: a metafora ugyanis a tudomány művelőjének emberi és hivatásbeli elköteleződéseinek a különbözőségére és ezek elválaszthatatlanságára utal. A múltat felidéző, az aktuális helyzetet értékelő, az elvárt jövőt tervező beszédekben, a tudományos vitákban lényegében ezt a *démont* tisztelik, s ezzel az első filozófusokkal kezdődő európai tudomány szellemi hagyományát folytatják és őrzik: tanúsítják a démon jelenvalóságát és elevenségét. E hagyomány tiszteletéből, a goethei-weberi démon misztériumából táplálkozik az egyetemi ünnepek méltósága.

Ezen a ponton azonban említést kell tenni az egyetemet alkotó hivatásrendek és a tudomány kapcsolatának nehézségeiről is. Az egyetem lényegét jelentő tudományos közösség tagjai nem

⁶ Az állítás, mely szerint az egyetem tudományos közösség, nem triviális és nem magától értetődő. Az egyetem létezésében egyidejűleg „társulás” és „közösség”, vagy másként kifejezve, a tudomány művelésére társultak közössége, amely azonban nincs természettől fogva adva: a hagyományképződés hosszú folyamatában keletkezik.

⁷ A tudomány élményközpontú, esztétizáló felfogásával kapcsolatban tanulságos felidézni Max Weber bonmotját: „Aki élményre vágyik, az járjon moziba.”

⁸ Max Weber: i. m. 111.; magyar nyelven: 155. A „nap követelménye” és a „démon” fogalmának értelmezéséhez lásd Wessely Anna: Weber démona. *Szociológiai Szemle*, 2011/2, 8-17.

pusztán „emberek” és különböző tudományágakat művelő „tudósok”, hanem egyúttal hivatásos „katonák”, „rendőrök”, „katasztrófaelhárítók”, „hivatalnokok” (egy hivatást, a dolog természetéből következően kihagytam a felsorolásból). Ez a tény azt jelzi, hogy az egyetem tudományos közösségének helyzetét, e közösség tagjainak mindennapjait alapvetően az egymásra rétegződő köteleességek összetettsége, és e köteleességek folytonos összehangolásának mindennapi feladata határozza meg. A köteleességek összehangolása számára az állam-nézőpont irányadó két vonatkozásban: a funkcionalitás értelemsíkján a végső állammélt (Staatszweck), illetve a végső célt konkretizáló, alkotmányban rögzített konkrét államméltok (Staatsziele), a hivatás normatív értelemsíkján a közjót reprezentáló és megvalósító jó állam, illetve jó kormányzás eszméje.⁹ A jó állam eszméje egyfelől a tényleges államméltokban, illetve államméltokban (állami hatásterületekben), másfelől az ezeket megvalósító államszervek cselekvéseiben, azaz a hivatásrendek tevékenységében, az állam mint *jogrend*, és mint *igazgatási* rend működésében válik konkrétá.¹⁰ Ily módon a jó állam eszméje az egyetem tudományos közösségében egyesített hivatásrendek etikai szabályozásának vezérfonalául, az egyetem eszméjéből következő elvárások normatív alapjául szolgál.¹¹

⁹ Az állam fogalma az eszme (Idee) és az eszmény (Ideal) megkülönböztetése. Az államjelenség megismerésének eljárásában, amely az azonosítás és teljes leírás műveleteit szabályozza, az „eszme” kifejezés a leírás (deskripció), az „eszmény” kifejezés az előírás (preskripció) nézőpontját jelöli, és kritériumot szolgáltat a tudományos és nem tudományos, a politikai, a vallási, a jogi, a gazdasági, a művészeti és más diskurzusokhoz tartozó államméltok elválasztásához. Mivel a „jó állam eszméje” kifejezésben a két nézőpont összeolvad, a kifejezés használata során törekedni kell a nézőpontok és műveleti síkok szigorú elválasztására. Az általunk érvényesített megközelítésben a „leírás” és „előírás”, a „tényítélet” és „értékítélet” megkülönböztetése tisztán műveleti jellegűek, nem kapcsolódnak sem a kanti tudatfilozófia, sem az újkantiánus értékfilozófia lét/valóság (Sein/Wirklichkeit) és kell/érték (Sollen/Wert) megkülönböztetéséhez.

¹⁰ E hivatásetikai értelemben az egyetem tudományos közösségének helyzetét jellemző alapvető nehézség leginkább a köteleességparadoxon formulájával fejezhető ki. Az elméleti problémát a köteleességek rendjének megalapozása és normatív igazolása jelenti, amely a hierarchia és/vagy egyenértékűség dilemmájának formájában jelent a tudományos közösség tagjai számára megoldandó feladatot.

¹¹ A jó állam, illetve jó kormányzat eszme- és elmélettörténeti kutatásához lásd Frivaldszky János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* IX: (2) 2013, 21-82.; Frivaldszky János: A közjó Aquinói Szent Tamásnál és a neotomista természetjogi gondolkodásban: Elemi teoretikus közelítések aktuális problémalátással. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* IX:(4) 2013, 115-139.; Fejes Zsuzsanna: A „jó állam” állammélt megközelítésben. In Papp Tekla (szerk.): *A jó állam aspektusai, perspektívái: Az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*. Szeged, 2013, Pólay Elemér Alapítvány, 17-34.; Frivaldszky János: Az állami szuverenitás problematikájának érvénytelenítése: (Good) Governance avagy mi a jó kormányzás és a helyes hatalomgyakorlás? In Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest – Győr, 2015, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogi Tudományi Intézet, 409-421. A jó állam elméletének operacionalizálásához lásd Dr. Kaiser Tamás (szerk.): *Jó állam jelentés 2015*. Budapest, 2015, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *Jó állam jelentés 2016*. Budapest, 2016, Nordex Nonprofit Kft – Dialog Campus Kiadó; Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *Jelentés a jó állam véleményfelméréséről 2016*. Budapest, 2016, Nordex Nonprofit Kft – Dialog Campus Kiadó; Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *A jó állam nagytól alatt: speciális jelentések A-tól z-ig. (Az adóbürokráciától a versenyképességig)*. Budapest, 2016, Dialog Campus Kiadó; Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *A jó állam mérhetősége II*. Budapest, 2015, Dialog Campus Kiadó; Kaiser Tamás – Bozsó Gábor: Az államközponturn kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In i. m. 11-36.

I. Homogenizálás és elkülönítés

A visszaemlékezés mindenekelőtt történetmondás és szociológiai elemzés, s mint ilyen, válasz a miből és hogyan keletkezett kérdésre, leírása és értelmezése annak az átfogó, tudomány- és egyetempolitikai folyamatnak, amely az NKE és az Államtudományi és Közigazgatási Kar megalapításához vezetett. De ez csak a külső keret. A tudománypolitikai folyamat belső értelmi célját, tartalmát a jogtudomány és az államtudomány viszonyának újragondolása, átértelmezése és új intézményi-szervezeti alapra helyezése jelentette az Államtudományi és Közigazgatási Kar megalapításával. A kérdés szükségképpen az újdonság problémájaként fogalmazódik meg: mi az, ami ebben a folyamatban új és más. Az új és más mindig csak az elmúltként jelenlevő régít magában foglaló hagyomány összefüggésében jelenthet tulajdonképpen értelemben újdonságot: ez a Kar esetében egy hosszú, és sikeresnek mondható, de törésektől nem mentes magyar államtudományi hagyomány felelevenítésének és intézményesítésének törekvésében fejeződik ki.

A Kar újraalapításával, illetve újjászervezésével megszűnt az államtudomány feloldódása a jogtudományban, a jogászképzésben. Mint köztudott, az államtudomány jogtudományba történő beolvasztása történetileg az egy-párt központú kommunista rendszer tudomány- és egyetempolitikai döntésén alapult. A proletárdiktatúra akciócentrumát jelentő Párttal szemben az elhalásra ítélt Államot, mint „történelmi kategóriát” önálló tudományos problémaként kutató államtudomány feleslegessé, ideológiailag veszélyessé vált, amelyet tudománypolitikailag semlegesíteni kellett. A semlegesítést a proletárdiktatúra éles fegyverévé nyilvánított jogtudomány hajtotta végre azzal, hogy maga alá rendelte és a jogászképzésbe olvasztotta az államtudományt.¹²

A politikai semlegesítés „tudományos” bizonyítása és igazolása az „állam- és jogelmélet” feladata volt, amely a korabeli felfogás szerint „nem más, mint a marxizmus-leninizmusnak az államra és jogra történő alkalmazása (az állam és jog marxista-leninista vizsgálata). Ezért az állam- és jogelmélet is éles fegyvere a proletáriátusnak és élcsapatának.”¹³ Ezen a ponton

¹² A marxizmus-leninizmus-sztálinizmus totális ideológiája által uralt korszak és tudomány központi problémája a proletárforradalom és a proletárdiktatúra helyes értelmezése, s ennek tudományos alkalmazása volt. A proletárdiktatúra elméletében az állam elhalásának ideológiai és a párt által vezérelt állam instrumentális megerősítésének reálpolitikai elvárásait kellett „szupertudományos” módon összhangba hoznia. A két elvárás ütközése a proletárdiktatúra államfelfogása számára tudományosan megoldhatatlan értelmezési paradoxonhoz vezetett. Ám ez a tény egyértelmű jelzése volt annak, hogy az államot önmagában – a kommunista párt vezető szerepétől függetlenül – tudományos problémaként tárgyalni politikailag veszélyessé, elméletileg lehetetlenné vált. Az államprobléma megszűnésével az önálló államelméleti kutatás „tárgytalanná”, az önálló államtudományok értelmetlenné és feleslegessé váltak. Ez szolgált az államtudomány jogtudomány általi homogenizálását elrendelő tudomány- és egyetempolitikai döntés igazolásának alapjául. A végrehajtandó feladat az állam autonómiáját előfeltételező diszciplínák, illetve kutatási programok által okozott ideológiai veszélyhelyzet elhárítása volt.

¹³ Földesi Tamás: A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése. *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7, 392. Ugyanakkor az állam, mint intézmény, és mint tudományos probléma politikai semlegesítése és instrumentalizálása a párt és a jogtudomány által, jelzi, hogy a proletárdiktatúra elméletében az államot – amelyet alkotmányos formában a párt (munkásosztály, dolgozó osztályok) jogalkotása alá rendelték – paradox módon jogállamként kellett felfogni, a burzsoá-polgárral szembe állítva proletár-szocialista jogállamként. A jogállameszme érvényessége alól ebben az értelemben a proletárdiktatúra állama sem vonhatta ki magát. A marxista-leninista állam- és jogelméletnek a tudomány és politika viszonyával, a jogállameszme burzsoá és proletár értelmezésével kapcsolatos álláspontjához lásd Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya: *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1952, Magyar-Szovjet

szükségesnek látszik felhívni a figyelmet két párhuzamra, melyek fényt vetnek a politika és tudomány viszonyának szerkezetére. Az egyik párhuzam szerint: ahogyan a Kommunista Párt a demokratikus centralizmus pártszervezési elvének¹⁴ megfelelően maga alá rendelte és instrumentalizálta az Államot, úgy rendelte a jogtudomány maga alá és olvasztotta be az államtudományt.

A történelmi előzményekre tekintettel nem véletlen, hogy az állam- és jogelmélettel, mint tudományággal és tantárggyal kapcsolatban a rendszerváltozás korszakában joggal fogalmazódott meg az ideológia gyanúja. Az indokolt gyanakvást azonban – mely szerint a jogtudomány indoktrinációjához, totális ideológiai ellenőrzéséhez az állam- és jogelmélet szolgált eszközként és teoretikus médiumként – nem az államelmélet értelmességéről, az államelmélet és a jogelmélet kapcsolódásáról és különbözőségéről folytatott vitákban, a jogtudományon belül kialakított tudományos konszenzussal próbálták meg eloszlatni. A gyorsabb és könnyebb utat választva, a tudományelméleti-diszciplináris problémát egyetem- és oktatáspolitikai kérdéssé egyszerűsítve tanügyi-igazgatási döntéssel átnevezték a tudományágot és tantárgyat. Az átkereszteléssel és a tanterv átalakításával (igazgatási döntéssel) ideológiailag semlegesítették a tárgyat, és megoldottnak tekintették mind a tudományelméleti, mind a diszciplináris problémát. Így keletkeztek a „jog- és állambölcséleti” tanszékek. A másik párhuzam arra mutat rá, hogy ezzel a rendszerváltozás korszakában sem szűnt meg az ideológiai indoktrináció reális lehetősége. Jóllehet a két szellemtörténeti helyzet különbözik, a funkcionális probléma – nevezetesen tudomány és politika viszonya, mint a kapcsolat intézményesítésének és értelmezésének alapkérdése – azonos, a megoldásra tett kísérletek hasonlóak.¹⁵

A kommunista rendszerben ideológiai-politikai szempontok által vezérelt homogenizált képzés, hasonlóképpen ennek a rendszernek a fenntartása a fordulat után, bár eltérő okokra visszavezethetően, de nem hozta meg a várt eredményt. A két tudományterület már az ideológiai-politikai egységesítés korában is felmérhetetlenül komplex és egy oktatási cikluson belül áttekinthetetlen volt, és különösen azzá vált a rendszerváltozás korszakában. A végkövetkezményt tekintve az egységes jogászképzés keretében az államjelenség, mint tudományos probléma, mint kutatási-oktatási tárgy lényegtelenné és jelentéktelenné vált, az államtudományok fragmentálódtak. Az állam elméletének fogalmi elemei csupán a közjogi diszciplínákban maradtak fenn, a közismert tudományos sztereotípiá formájában, melyet

Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat; Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet: In Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern jogelmületről*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 401-446.; Sztodolnik László: A jogállameszméjének színeváltozásai. In i. m. 447-475.

¹⁴ Az állam párt általi instrumentalizálása a „kettős igazgatás” struktúrájának kialakításával a politikai normákat érvényesítő „főlérendelt igazgatási döntések” formájában intézményesült. (Vö. Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás*. In *Anarchizmus és rendezőelvek*. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1986, 30-50.; Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás*. Az érték- és célracionáltság, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban. ELTE ÁJK ACTA XXIX, kötet, Budapest, 1987, 125-150.)

¹⁵ A magyar jogtudományban, és más tudományágakban, nem sikerült meggyőző, konszenzusképes demarkációs elméleteket alkotni vagy recipiálni. Ez alól kivételt képeznek a tudományfilozófiai kísérletek, valamint a szociológiai társadalomelméletek.

leginkább az állam fogalmi szentháromságáról (hatalom, terület, nép) szóló tan szemléltet.¹⁶ A jogászképzés pozitívista gyakorlata¹⁷ tisztán piacorientált oktatás formájában valósult meg, amelyben a súlypont döntően a magánjogra, annak különböző területeire helyeződött.¹⁸ Így, természetesen nem a kelsen értelemben, egyfajta „tisza jogtudomány” jött létre, amely minimális mértékben is alig felel meg az önálló államtudományi megismeréssel szemben támasztott elvárásoknak.¹⁹

A Kar újraalapításával és az Államtudományi osztatlan mesterképzési szak indításával azonban az államtudomány ismét autonómmá vált, önálló probléma- és tudományterületként kivált a jogtudományból, s a jogtudománytól, a politikatudománytól, a szociológiától, a gazdaságtudománytól független, de azokat állam-nézőpontból újra egyesítő tudománycsoportként szerveződött meg. A helyzet paradoxonja, hogy az önállóvá válás folyamata, bár ellenkező előjellel, de újra felidézte az „államtudomány politikai-ideológiai veszélyességével” kapcsolatos aggodalmakat napjaink tudomány- és egyetempolitikai vitáiban, és mint arról a későbbiekben szó lesz, különböző, elsősorban jogelméleti és alkotmányelméleti próbálkozások formájában, kísérletet tesznek az államelmélet politikai megbélyegzésére és semlegesítésére.

II. Állapotfelmérés: államelméleti helyzetkép

Az államelméleti kutatás és oktatás jelenlegi helyzete, összefüggésben a paradigmaticusnak tekinthető államfelfogások rövid számbavételével, objektív-tárgyszerű módon akkor tisztázható, ha előzetesen kialakítunk és birtokában vagyunk egy átfogó államelméleti helyzetképnek. Ennek a helyzetképnek – a hazai állam- és jogtudományi karokon, intézetekben folyó államelméleti kutatás és oktatás tapasztalatainak összegzése, elemzése alapján – elsősorban a rendszerváltás korszakának állammegértéséről, állammal kapcsolatos elméleti vitáiról kell áttekintést adnia, másodsorban pedig ennek kontextusában az euroatlanti államdiskurzus állásáról. Itt azonban csak körvonalazni tudjuk a helyzetkép kialakítására kényszerítő problémahelyzetet és jelezni a vele járó feladatot.²⁰

¹⁶ A tudományos sztereotípiákhoz tartoznak a kommunista-szocialista államértelmezés reminiszenciái a részben még mai használatos államigazgatási jogi, állam- és jogelméleti tankönyvekben.

¹⁷ Ez a pozitívista gyakorlat tisztán haszonorientált, elmélet nélküli gyakorlat, amelynek semmi köze nincs a jogpozitívizmus komplex, nagyhatású klasszikus és posztklasszikus 19. és 20. századi elméleteihez, beleértve a magyar jogtudományi hagyomány állam- és jogelméleteit. John Austin, Hans Kelsen, a magyar hagyomány számára az államprobléma megoldása, az államelmélet pozicionálása az elméletalkotás alapvető feladata volt. Ha pedig ennek az oktatási gyakorlatnak a természetjogi elméletekhez való viszonyára kérdezzük, akkor a távolság csak kozmikus léptékekben, fényévekben mérhető, kivéve a Katolikus Egyetemen kutatott és oktatott természetjogot.

¹⁸ Vö. Kiss György: Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról. Budapest, 2016, Kézirat, 1-8.; Kiss György: A szakindítás tudományos háttere. In Kiss György (szerk.): *Államtudományi osztatlan mesterképzés*. Akkreditációs dokumentum. Budapest, 2016, 492-495.

¹⁹ Vö. i. m.

²⁰ Az állapotfelmérés menetében a magyar egyetemeken, elsősorban állam- és jogtudományi karokon folyó államelméleti-államtudományi oktatás helyzetét, s ezzel összefüggésben az államelmélet tantárgyi környezetét, más tárgyakhoz és azok oktatásához való viszonyát, a tantervi-tanrendi kapcsolódások megindokolásának a lehetséges formáit kell részletekbe menően feltérképezni, és a továbbfejlesztés lehetséges irányainak a meghatározhatósága érdekében vitára bocsátani. A diskurzus indítéka és célja a tapasztalatok elméleti szintű

Az állapotfelvételre kényszerítő problémahelyzet leginkább a következő tézis elemzésével szemléltethető: „Az állam létezik, az államelmélet elenyészik.” Míg az állammal szemben támasztott elvárások megnövekedése, az állam túlkövetelésének tényei a létezésének egyértelmű bizonyítékai, addig az államelmélet az elmúlás, az enyészet állapotában van, elsősorban az állam- és jogtudományi karokon. Az ellentét ilyesfajta állítása a rendszerváltozás korszakának jogtudományában összesűrűsödött kutatási-oktatási tapasztalat kifejezésére szolgál, a kiélezett megfogalmazás mindenekelőtt a jogtudománynak az államelmülethez és ezáltal az államtudományokhoz való paradox viszonyulására utal. „Az állam létezik, az államelmélet elenyészik” tézisben kifejezett ellentmondás azt implicálja, hogy az állam létezéséhez és működéséhez nincs szükség államelmülethez, legalábbis mifelénk.

A tézis provokáció és felhívás az államelmélet művelői számára. A provokatív-felhívó jelleg elkerülhetetlen az államelmélet hazai művelésének a jelenlegi állapotát tekintve. Már az első, közvetlen benyomások arról tudósítanak, hogy az államelmélet értelmességével, megalapozhatóságával és igazolhatóságával kapcsolatban a fordulat utáni negyedik században komoly fenntartások, kifogások fogalmazódtak meg. Ezek tendenciává sűrűsödtek, amely, mint látni fogjuk, paradox módon a jogtudomány (alkotmányelmélet) által megfogalmazott politikai vád formájában érte el aktuális végkifejletét. Az államelmélet, mint azt az általános államtan hagyománya, s különösen Georg Jellinek mintaadó műve bizonyítja, belsőleg kapcsolódik az államtudományokhoz, így az államelmélet értelmességének az elvitatása nyilvánvaló fenyegetés az államtudományok számára. Ezért az államelméleti helyzetkép felvázolása során mindenekelőtt azokat a fejleményeket, illetve tendenciákat kell számba venni és elemezni, amelyek fenyegetést jelentenek az államtudományok számára.

1. A tényleges életproblémák szempontjából az állam jelentősége hallatlan mértékben megnőtt, az európai integráció jelenlegi állapotában magyar és európai sorskérdéssé vált. Ezt a tényt a hazai belpolitikai és a külpolitikai vitákban az államiság problémájának polemikus kezelése nap, mint nap bizonyítja. Az állam keletkezésének, változásának, felépülésének vagy felbomlásának, a történelmi államiság megőrzésének, hatóköre szűkülésének vagy kiterjesztésének a problémáját a nagyhatalmi értelemben önálló nemzetállamok és a különböző szövetségi-integrációs formákba, nagytérrendekbe szerveződő nemzetállamok pusztán létezése a lehető legkiélezettebben veti fel. Hasonlóképpen, az etnikai-kulturális, illetve vallási identitások köré szerveződő népek, társadalmak politikai önállóságra, állami létezésre való törekvéseinek különböző formáiban az államként való létezés vagy nem létezés

feldolgozása, egy átfogó helyzetkép kritikai felvázolása, amelynek lehetővé kell tennie egy közös értelmezési horizont körvonalazását, s ehhez igazodva az állammegértés számára egy konszenzus- és igazságképes közös gondolkodási alap meghatározását. A különböző diszciplínák államértelmezései, illetve a diszciplínákon belül az eltérő értékviszáltsáson alapuló államfelfogások számára ez teszi lehetővé az előfeltevések és kiindulópontok kritikai újragondolását, a különböző szintű államkutatások összehangolását. A vita során kialakított áttekintés alapul szolgál az Államelméleti és Kormányzástani Intézetet keretében hagyományosan oktatott, illetve új irányultsággal és szerkezetben bevezetésre kerülő tantárgyak tartalmi kapcsolódásainak, valamint az ezzel összefüggő konkrét módszertani-didaktikai problémáknak a közös értelmezéséhez. Az *Államelmélet és kormányzástani alapkérdései* című konferencia sorozatnak (KÖFOP-1.2-VEKOP-15-2016-00001. A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés) a célja egy ilyen típusú vita intézményesítése. A vita alapjául, illetve kiindulópontjául szolgáló kérdéscsoportokhoz lásd Exkurzus I.

jelenti a végső, megoldásra váró problémát.²¹ A mindennapi politikai tapasztalatban, legalábbis hallgatólagosan, magától értetődőségnek számít, hogy a globalizációnak nevezett planetáris folyamatban gazdasági, politikai és átfogó társadalmi-kulturális értelemben, minden korábbi elhalási-átváltóznási prognózis ellenére továbbra is az állam jelenti a szociális integrációs és dezintegrációs folyamatok, s lehetséges értelmezéseik elsődleges vonatkozási pontját. A tényleges világhelyzetet a civilizációk vagy kultúrkörök örök és feloldhatatlan harcaként jellemző drámai leírásokban az állam, vagy a birodalomként megszerveződő állam, jelenti azt a dinamikai tényezőt, amely nélkül nem képzelhető el semmilyen társadalmi, kulturális, civilizációs fennmaradás, változás, fejlődés.²² Az állítás erős megfogalmazásban: a mindenkor tényleges világhelyzet elsősorban mindig status quo, azaz a létező államok aktuális erőviszonyrendszerén alapuló rend.²³ Ebből az következik, hogy a globalizáció kifejezéssel azonosított világtendencia (struktúraváltozás) is értelmezhetetlenné válik, ha elszakítják a tényleges világhelyzettől, az állammegértés későbbiekben elemzésre kerülő egzisztenciális formáitól, azaz ha kétségbe vonják az államelméleti megközelítés értelmességét, teljesítőképességét.

A tényleges világhelyzettel szemben az államjelenséget kutató tudományokban, különösen a jogtudományon belül, a tisztán jogelméleti megközelítés uralomra jutásával, a joguralmi szemlélet abszolutizálásával, az állam, mint tudományos probléma megszűnt létezni, sorsa a jelentéktelenné válás, az analitikus érdektelenség, az oktatási közöny, a feledés lett. A magyar jogtudományban és jogi oktatásban, az államelmélet létjogosultságával, jelentőségével, diszciplináris helyzetével, tantárgyi besorolásával, tanrendi elhelyezésével kapcsolatban a kétely és az érdektelenség paradox együttlétével jellemezhető beállítódás tekinthető uralkodónak. Az elenyészés jellegzetes tünete, amely egyúttal a tudományos közösség

²¹ Az önálló állami-nemzeti létezésre való törekvésekre egy fennálló államiság keretei között, vagy az ilyen keretek megszűnésének helyzetében, a palesztinok és a kurdok, illetve az iszlám állam szolgálnak aktuális példával. Az „állami” és „nemzeti” kifejezések a modern államfejlődés (keletkezés, hanyatlás, felbomlás) esetében nem választhatók el egymástól. A „modern állam” fogalma tisztán funkcionális értelemben tartalmazza és implikálja a „nemzeti”, amely az államnép – szociológiailag kifejezve: a csoporttagozódás formális nézőpontjából felfogott társadalmi szerkezet (réteg, rend, osztály, generáció) – „egységének”, „homogenitásának” a leírására szolgáló fogalom. A modern állam a feudális rendiség felszámolásával, az etnikai-nemzetiségi eredetek, a vallási-felekezeti hovatartozások, az osztályhelyzetek semlegesítésével „alattvalóvá” és „állampolgárrá” homogenizálja, azaz egységesíti és nivellálja az államterületen élő népességet. A nemzet fogalma formális jelentésében – kiemelve a politikai ideológiák és mítoszok összefüggéséből – annak a homogenizálási folyamatnak a leírására és igazolására szolgál, amellyel a modern állam a szemantikai síkon megteremti a szociális rend integrációs feltételét. Ebben a formális értelemben a gyarmati felszabadító háborúkban függetlenné vált, vagy a bevándorlással létrehozott, etnikai, rendi, osztály, kulturális és más szempontból heterogén államok is értelemszerűen „nemzetállamok”.

²² Vö. Lajos Cs. Kiss: *Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie*. Budapest, 2016, Manuskript, 10-11.

²³ A status quo a status quo ante bellum latin kifejezés rövidítése, amellyel a nemzetközi jogi nyelvhasználatban az államok, illetve államok szövetségei közötti kapcsolatok aktuális elrendeződését, azt a „ténylegesen fennálló állapotot”, mint rendet, jelölik, „amelyben...”, illetve „amely által...” az államok, illetve államok szövetségei visszaállítják a „háború előtt fennálló állapotot”. A nemzetközi rend lehetőségének a konstitutív feltétele a háború előtt rend visszaállítása a politikai határok újra megvonása (békeszerződés) útján, ami megteremti a következő háború és az újabb status quo előfeltételét. A nemzetközi jogi nyelvhasználatban az eredeti megfogalmazás az in statu quo res erant ante bellum kifejezés: „az állapotban, amelyben a dolgok – ti. az államok, illetve államok szövetségei közötti kapcsolatok rendje (Cs. K. L.) – a háború előtt voltak”. A kifejezés jelentésében, használatának kontextusában és módjában, a háború és béke „dialektikája”, az államközi-külpolitikai folyamatok „logikája” fejeződik ki.

polarizálódásának és atomizálódásának a kifejeződése is, hogy általában közömbösen veszik tudomásul az államelmélet tantárgyként történő intézményes eljelentéktelenítésére irányuló lépéseket, az előzetesen lefolytatott tudományos viták nélkül hozott kari tudománypolitikai döntéseket, amelyek a jogászképzés oktatási igényeire hivatkozva lényegében megpecsételik a tárgy sorsát. A paradoxont a jogelmélet megismerési illetékességének az abszolutizálása nem pusztán kifejezi, hanem a képtelenségig fokozza. Az abszurditás akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a jogelmélet nem pusztán elhallgatja az államot, hanem egyenesen nem létezővé nyilvánítja azzal, hogy a kifejezetten államközpontú témák (jogállam, illetve joguralom) tárgyalása során is kizárja az önálló államelméleti vizsgálódás lehetőségét. Ezt fejezi ki az „állam” szó használatáról való lemondás, az a nyelvjáték, amelyben egyszerűen elkerülik a szó kimondását.

Az államjelenséggel kapcsolatos jogtudományi-jogelméleti érdektelenség tudatos és öntudatlan indítékok összjátékának az eredménye. A tényleges világhelyzet nézőpontjából megindokolhatatlan érdektelenségnek a tehetetlenségi erejét csak fokozza a hazai társadalomtudományi kutatásra fordított erőforrások szűkössége, az eleve kisszámú kutatói-oktatói állomány csökkenése, és más, itt nem elemezhető okok. E jogtudományi-jogelméleti érdektelenség okainak feltárása az államelméleti alapkutatás témája, fontos eleme az átfogó államelméleti helyzetkép kialakításának.

2. A magyar államelmélet a vázolt – a politikai érdekelttség versus tudományos irrelevancia formájában megjelenő – paradoxon foglyaként, nem képes átfogó és konszenzusképes választ adni a planetáris szinten aktuális államprobléma alapvető egzisztenciális kihívására. A kihívás, mint egyfajta állandósuló látens fenyegetés, elemi módon jelen van a mindennapi társadalmi-politikai tapasztalatban, azokban a bel- és külpolitikai vitákban, amelyek az alapítás óta az európai integráció állami szerveződésének alternatívái – szövetségi állam versus nemzetállamok szövetsége – körül folynak.²⁴ A rendszerváltozás korszakában született, ismert államelméleti válasz kísérletek, bár relevánsak és komolyan veendőek, de elszigeteltek egymástól, nem nyitottak a diskurzusra, nem tisztázták a kapcsolódásukat a magyar történelmi államiság mibenlétéről, alkotmányosságáról, európai sorsáról folytatott politikai vitákhoz. Bár a kommunikatív elszigeteltség, amiről később szó esik, és a tudományelméleti tisztázatlanságok a hiánytünetek külön csoportjába tartoznak ugyan, de mégis közös bennük, hogy eredetüket tekintve közvetve vagy közvetlenül a tudomány és a politika közötti határmegvonási probléma értelmezéséhez kapcsolódnak.

A helyzetkép teljességéhez tartozik, hogy ebben a kapcsolódásban láthatóvá válik egy másik, az előzőhöz csatlakozó, azt felerősítő további paradoxon is, amely csak fokozza a jelzett hiánytünetek felszámolásával együtt járó nehézségeket. Az állam- és jogtudományi karokon jelenleg tananyagként oktatott jogelméletek és államelméletek öntudatlanul vagy tudatosan

²⁴ Az Európai Unió az „őskatasztrófa” megélt első világháború, a majdnem planetáris méretű második világháború és „hidegháború” utáni Európa politikai-katonai pacifikálásával, amely a tagállamok közötti háború esélyének kizárását és a határokon kívülre helyezését jelentette, magától értetődővé tette a tagállamok, az európai népek számára a békét, mint normálállapotot. A jogállam-joguralom doktrína ennek a normális helyzetnek a tudományos és politikai-ideológiai értelmezésére szolgáló „elmélet” és „mítosz”.

eleve bevonódnak a politikai diskurzusbba, így közvetve vagy közvetlenül ideológiai álláspontoktól függenek, s akaratlanul is a tudomány és politika közötti homályzónába sodródnak. Ebben a tekintetben kivételt képeznek az általános államtan közép-európai hagyományának rendszeres folytatására, újra tematizálására irányuló kísérletek, valamint a politikatudományon belül a politikaelmélet diskurzív, strukturalista felfogásai.²⁵ Ez a helyzet kiélezetten veti fel az államelmélet tudományosságának igazolásával kapcsolatos alapvető kérdést és a demarkáció, a társadalmi-kulturális területek közötti értelemhatárok megvonásának a problémáját.²⁶ Az állammegértéssel kapcsolatos tudományos érdektelenség, közömbösség tipikus tünete, hogy a politikába történő bevonódás ténye, s ezzel a határmegvonás problémája, bár nem hagyja hidegen a jogtudományi államelmélet művelőit,²⁷ de nem is készítenek senkit különösebb teoretikus erőfeszítésre. Az eddigi tapasztalatok szerint az államelméleti diskurzus öntudatlan vagy tudatos, rejtett vagy nyílt indoktrinációjával szembeni kritikákra adott reakciók vagy szélsőségesen elutasítók, vagy hallgatólagosan elutasítók, vagy egyszerűen értetlenséget fejeznek ki.²⁸

A magyar államelmélet jelenlegi helyzetében a tudományosság igazolására, a demarkációs probléma megoldására tett alternatív javaslatok jelentik az *első* és *döntő* lépést az államjelenség mélyebb megértése, s ezzel az államelméleti diskurzus újjászervezése irányába. Az alaptézisben rejlő provokáció és felhívás voltaképpen válasz egy strukturális helyzetre, s mint ilyen, lényegét tekintve a magyar államelmélethez intézett kifejezett felszólítás,²⁹ amely az állammegértésnek a hatékony normáltudományi kutatás pályáira való terelése érdekében a kiinduló helyzet közös elemzésére, s annak meghaladására szólít fel. A két paradoxon a kiinduló helyzet komolyságának jelzésére szolgál. A tárgyalt ellentmondások egyfelől magára a problémára hívják fel a figyelmet, másfelől rámutatnak a politikai és tudományos diskurzus kapcsolódási formáiban tapasztalható feszültségek forrására.

A felszólítás, a mottóul választott Jellinek idézet szellemében, mindenekelőtt a magyar államelmélet és államtudomány művelőitől követeli ki az állapotfelvételt, amelynek kiindulópontként kell szolgálnia a közös gondolkodási alapot, a közös értelmezési horizontot

²⁵ Vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, 2011, Corvinus; Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó; Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, 2011, ELTE Eötvös Kiadó, 73-234; Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete*. Budapest, 2015, Kézirat.

²⁶ A tudomány *külső* értelemhatára a tudomány és a nem-tudomány között, *belső* értelemhatára a tudomány tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni felfogása között húzódik. (Vö. Cs. Kiss Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége; Cs. Kiss Lajos: A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó, 11-32; 125-158.)

²⁷ Többek között ezt tanúsítja a magyar Schmitt-recepció összefüggésében 2002-ben lezajlott, de a lényegét tekintve lezáratlan, számtalan félreértést tartalmazó vita a mérsékelt állam elméletének tudományos státusáról. A vitához lásd Bódig Máttyás – Györfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet*; Bódig Máttyás – Györfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, 2002, Bíbor Kiadó; Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó, 111-120., 426-435.; Bódig Máttyás: Cs. Kiss Lajos és a mérsékelt állam interpretív elmélete. *Jogelméleti Szemle* 2004/4; Györfi Tamás: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete? *Jogelméleti Szemle* 2004/4.

²⁸ Bár különböző indítékok alapján, de a reakció mindhárom módja veszélyezteti az objektivitás és tárgyyszerűség elveinek érvényesülését, lehetetlenné teszi az államelméleti diskurzus értelmes lefolytatását.

²⁹ A bevezetőben jelzett hivatásprobléma tudományetikai értelmezésének összefüggésében válik láthatóvá a felszólítás normatív alapja, kötelező erejének forrása.

kereső és a megalapozás problémáját előtérbe állító államelméleti diskurzus megszervezése számára. Az állapotfelvétel első lépése a magyar államelméleti diskurzusban jelenlévő paradigmatis törekvések számbavétele. Első közelítésben az államelméleti kutatás öt iránya különböztethető meg.

(a) Az általános államtan kutatási irány. Az államtan kutatás alapvető törekvése egy eddig csak részlegesen létező tudományos nézőpontot és műfaj bevezetése az államdiskurzusba. Az államelmélet kidolgozására a jogelmélettől elkülönült, önálló kutatási program keretében tesznek kísérletet, s ezzel a német-osztrák államtan hagyományt folytatják. Itt elsősorban az államtan, mint tudományos műfaj és nézőpont meghonosításáról van szó, nem pedig az államtan hagyomány új megközelítésből történő tematizálásáról.³⁰

(b) A politikafilozófiai kutatási irány. Ez a kutatási irány a jogelmélet politikafilozófiai megalapozásának összefüggésében, azaz a jogelméleti kutatási program részeként, igazolás- és intézményelméleti nézőpontból került sor önálló államelmélet kidolgozására, a joguralomtan teoretikus változataként.³¹ A kutatási irány alaptézise: a jogelmélet nem az államelméletből, hanem „alapvetően a politikai filozófiából meríti teoretikus energiáit”, s abból kell kiindulnia, hogy a jog, mint politikai intézmény kifejtéséhez nincs szükség az államelméletre, mint önálló konstrukcióra.³² Ebből az következik, hogy az állam fogalmi megragadása kizárólag a politikafilozófia által vezérelt jogelmélet feladata.

(c) Az „állam és jog – jog és állam” kutatási irány. Ez a kutatási irány az államjelenség önálló fogalmi megragadásának szükségessége, az önálló államelmélet létjogosultsága mellett érvel, azonban nem foglal világosan állást az állam teoretikus eljogiasításának versus politizálásának kérdésében. A jogelmélet és államelmélet közötti megalapozási kapcsolat értelmezése, a két terület összehangolása, mint probléma, nem létezik a számára.³³

³⁰ Vö. Az álláspont-értelmezések különbségeitől eltekintve lásd Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai.*; Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete.*; Visegrády Antal: *Államtan.* Pécs, 2004, Dialóg Campus; Szilágyi Péter: *Jogi alaptan.* 73-234; Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete.* Szilágyi Péter kritikájára válaszolva a „tematizálás” kifejezés használatával kapcsolatban a következőket kell megjegyezni. A „kutatási téma meghatározása” jelentésében használva a kifejezés a „problémafelvetés” és a „kérdés” megkülönböztetését jelöli (vö. Szilágyi Péter: *Kritikai megjegyzések Cs. Kiss Lajos „Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül?”* című tanulmányához. Kézirat. Levél, 2017. január 31.).

³¹ Vö. Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. II. Alapelvek és alapintézmények.*; Sólyom Péter: *Alkotmány és politikai integráció.* PhD értekezés. Debrecen, 2012.

³² Bódig Mátyás: *Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés.* In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet Politikai filozófia Jogbölcsélet.* Leviatán (különszám), 2004, 145-163.; 159. Ezen a ponton meg kell jegyezni a következőket: a jogi jelenséget politikafilozófiai nézőpontból társadalmi gyakorlatként és politikai intézményként azonosító és ennek megfelelően leíró ún. tartalmi jogelmélet is, akarva nem akarva, az állam tág és szűk fogalma által határolt értelmezési horizonton mozog. Ezért nem képes kikerülni az államot, mint önálló elméletalkotási problémát. A problémához lásd jelen tanulmány *Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül?* című fejezetét.

³³ Vö. Visegrády Antal: *Jog- és állambölcsélet.* Pécs, 2003, Dialóg Campus; Visegrády Antal: *Jog- és állambölcsélet.* Pécs, 2016, Menedzser Praxis Kiadó.

(d) Természetjogi kutatási irány. Ez a kutatási irány a természetjog világregnézőpontjából az állam normatív elméletét dolgozza ki.³⁴

(e) Alkotmányjog elméleti kutatási irány.³⁵ Ez a kutatási irány megkérdőjelezi az önálló államelmélet értelmességét és feloldja az alkotmányelméletben, illetve az alkotmányjogi diskurzusban, extrém formájában az államfogalom kiiktatása mellett érvel.³⁶

(f) Politikatudományi kutatási irány. Ez a kutatási irány, rendszerelméleti vagy diszkurzív-intézményelméleti változataiban, az államjelenséget a politikai rendszer szerkezeti-funkcionális elemeként vagy a politikai diskurzus egyik témájaként tárgyalja, és kizárja az önálló államelmélet lehetőségét.³⁷

(g) Társadalomelméleti kutatási irány. A szociológiai társadalomelmélet reflexiós síkján tesznek kísérletet az államelmélet kidolgozására a jogelmélettől és a politikaelmélettől elkülönült, önálló kutatási program keretében.³⁸

A körvonalazott kutatási irányok és ezek megvitatása teszi lehetővé az államelméleti diskurzus kutatói együttműködésen alapuló olyan típusú megszervezését, amely képesnek bizonyulhat igazság-, konszenzus- és versenyképes államelméleti modellek kidolgozására. Az államelméleti diskurzusban ekkor valóban meggyőzően tisztázhatók a modern államelmélet reflexív jellegére, és ezzel összefüggésben az államtudományok tudományrendszertani státusára, az alap- és alkalmazott kutatások jellegére, összefüggésére vonatkozó tudományelméleti kérdések. De ez a tisztázási folyamat csak abban az esetben járhat sikerrel, eredményei akkor lehetnek teoretikusan meggyőzőek, ha a kutatás a tudományos és politikai diskurzus közötti határok egyértelmű megvonásával, a demarkációs probléma alternatív megoldásaival képes világosan megkülönböztetni az államfogalom tudományos és ideológiai konstrukcióit. E nélkül nem érhető meg, hogy a modern állam különböző nézőpontú, versengő leírásaiból kiformálódó „államelmélet” hogyan vált egyidejűleg a tárgy (állam) és a

³⁴ Ehhez lásd Frivaldszky János: *Természetjog. Eszmetörténet*. Budapest, 2001, Szent István Társulat; Frivaldszky János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, 2011, Szent István Társulat; Frivaldszky János: Az állami szuverenitás problematikájának érvénytelenítése: (Good) Governance avagy mi a jó kormányzás és a helyes hatalomgyakorlás? In Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest – Győr, 2015, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogtudományi Intézet, 409-421.

³⁵ Itt különbséget kell tenni az „alkotmányjog elmélet” és az „alkotmányelmélet” kifejezéssel jelölt teoretikus törekvések között. Az „alkotmányelmélet” a szuverenitásprobléma értelmezésének a keretében alkotmányjogon túlmutató, azt transzcendáló politikai vonatkozásokat is vizsgálja, s ezzel az államjelenség teljes leírására törekvő államelméletéhez kapcsolódik.

³⁶ Vö. András Jakab: Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In „*German Approach.*” *Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich*. Mit Kommentaren von Atsushi Takada und András Jakab. Fundamenta Juris Publici (4). Tübingen, 2015, Mohr Siebeck Verlag, 78-121; Jakab András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, 2016, Kézirat, 142-143.

³⁷ Ehhez lásd Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, 2009, Nemzeti Tankönyvkiadó; Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó; Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány: Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, 2016, Osiris Kiadó.

³⁸ Vö. Cs. Kiss, Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcsélet. Leviatán* (Különszám), Győr, 2005.

tárgy megfigyelőjének (államtudomány) az elméletévé, s hogy az államelmélet, mint tárgy- és tudományelmélet, milyen értelemben tekinthető reflexív elméletnek.³⁹

Ezen a ponton azonban hangsúlyozni kell, hogy az államelmélet reflexivitásával kapcsolatos megjegyzéseknek nem célja sem az egy-párt-államszocializmus korszakában uralkodó államelmélet⁴⁰ tudomány-rendszertani felfogásának a megisméltése vagy folytatása, sem egy véget nem érő tudományelméleti vita kezdeményezése. Pusztán arra utalnak, hogy az államtudományoknak, s ezen belül a jogtudománynak, a függetlenné vált magyar állam és európai integrációjának új helyzetében képesnek és késznek kell lenni az államelméleti diskurzus feltételeinek újra gondolására és szabályozására, mert csak ezáltal válhatnak képesé a tárgy (állam) mindenoldalú megismerésére.

3. A hazai államdiskurzus alapjellemezője. Az állammal kapcsolatos hazai vitában az álláspontok közömbös egymás mellett létezése és egymás mellett elbeszélése – azaz a kapcsolódási pontokat kijelölő, az elmélet emergencia-képességének (szintjének) megítélését, mérését lehetővé tevő viták teljes hiánya – a meghatározó tendencia. Ezzel éles ellentétben áll a politikai diskurzus, amelyben a résztvevők a demokrácia/diktatúra (autokrácia), globalizáció/nemzetállam (és így tovább) aszimmetrikus ellenfogalmaival harcolva kiélezetten vetik fel az állam természetével, létezésével és működésével kapcsolatos alapkérdéseket.

Az ünnepi megemlékezés alkalmából itt és most fontos hangsúlyozni, hogy az előadás, s egyáltalán az Egyetem intézeteiben jelenleg folyó államelméleti kutatás irányultsága, mint természetes reakció a fogadó szellemi környezetben uralkodó tendenciákra, három kifejezéssel jellemezhető: *felhívás*, *ellenszegülés*, *kritika*. Mindenekelőtt felhívás az

³⁹ A szociokulturális evolúció modern fokán lejátszódó szerkezetváltozásokon túlmenően az államjelenség tulajdonképpeni értelmezésének monopolizálásáért folyó szellemi versengés – amely hagyományosan a filozófia, a teológia és a tudomány, a tudományon belül a természet és a nem természettudományok, a szellem/kultúra/társadalomtudományok körében az egyes diszciplínák között jelenleg is folyik – eleve reflexivitásra, a tudomány-jelleg, illetve tudományosság bizonyítására kényszeríti az államelméletet, mint általános államtudományt. A reflexivitas ténye követelménnyé teszi a megfigyelő (államtudomány) és a tárgy (állam) párhuzamos, egymásra vonatkoztatott leírását, s ezáltal minden államelméletnek, amely a tudományrendszeren belül akarja pozicionálni magát, alapvető feladata a tudomány-rendszertani és ismeretelméleti-módszertani problémák tárgyalása. Függetlenül az adott mű színvonalától (vö. Barabási Kun Miklós: *Bevezetés a politikába*. Budapest, 1918, Franklin Társulat), tévesnek tartjuk azt az álláspontot, amely a tudományelméleti problémák megoldására irányuló kísérleteket „hiábavaló okfejtésnek” tekinti, s egyúttal elutasítjuk az ehhez kapcsolódó lekezelő megfogalmazásokat. „A tudományos rendszertannal kapcsolatos okfejtések hiábavalóságát egyébként – a szétzillesztett egyetemi tanszékek alkalmi látványa mellett – plasztikusan szemlélteti a magyar államtan egyik legszánalmasabb műve”, a szóban forgó „187 oldalas könyvecske”, amely csak 70 oldalnyi helyet hagy „érdemi” problémák, „tartalmi kérdések” tárgyalására, vagyis a tulajdonképpeni tárgy, az államjelenség leírására. (Vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. 3.)

⁴⁰ A marxizmus, leninizmus, sztálinizmus, illetve a kommunizmus, szocializmus kifejezésekkel (mint jelzőkkel) azonosított „államelmélet” tisztán politikai volt abban az értelemben, hogy az államfogalom ideológiai és tudományos konstrukciójának az ideológiai szintézisében alapult. A marxizmusban még immanens és megkülönböztethető tudományosság autonómiája a leninizmusban, sztálinizmusban, maoizmusban szűnt meg, és alakult át tisztán politikaiivá. A fejlődéstörténetileg dokumentálható szemantikai és strukturális átalakulás végpontján, a kommunista totalitárius rendszerekben végleg megszűnt a tudomány területének funkcionális autonómiája, a határmegvonás tisztán politikai problémává, a belső és külső ellenség leleplezése tudományos problémává és a kutatók „tudományetikai” feladatává vált. A tudományetika feloldódása a bolsevik-kommunista kollektivisták érzületikájában egyértelműen a politika és tudomány közötti határ megszűnését jelzi.

államelméleti diskurzus újjászervezésére, és a megalapozó diskurzusba való belépésre. Másodszor ellenszegülés két vonatkozásban is. Ellenszegülés, mert szembefordul a tudományos main stream-mel, amely öntudatlanul vagy tudatosan eljogiasítja és átpolitizálja az államdiskurzust, s ezzel az államjelenséget, mint tudományos problémát eljelentékteleníti.⁴¹ És ellenszegülés azért is, mert szembefordul a jelenlegi államelméleti kutatásokban uralkodó tendenciával, amely a fragmentálódás, atomizálódás, polarizálódás kifejezésekkel írható le. Bár a felhívás és ellenszegülés eleve kritikai beállítottságot feltételez, de kritika abban az értelemben is, hogy nyilvánosan szembefordul a magyar tudományt lényegileg jellemző intézményesült *autizmussal*. Ez, mint jeleztük, az egymás mellett létezés és elbeszélés kommunikatív logikájában nyilvánul meg, és minden közös tudományos cselekvés mögött lappangva irányítja életünket, és pusztá látszattá teszi a tudomány lényegét.⁴² Az államelmélet sorsa a magyar jogtudományban mintaszerűen szemlélteti ennek az intézményesült autizmusnak a működését. Az ünnepi visszaemlékezés így lehetőséget ad arra, hogy a tudományos kommunikáció e patológikus formájára a figyelmet kifejezetten kritikai szándékkal felhívjuk s egyúttal az alapvonásait tekintve körvonalazott államelméleti helyzetképet, a szembeszegülés lehetséges ellenstratégiájaként ajánljuk.⁴³

Az államelméleti diskurzus ilyesfajta megújítására irányuló törekvést indokoltá teszi az a tény, hogy a nemzetközi tudományos közösségekben, a nemzetállam elhalásával kapcsolatos előrejelzések politikai és tudományos képtelenségének belátásával, a neoliberalizmus kudarcával, az Európai Unió „lebegő” államiségével, a globalizáció és államiség konfliktusának kiéleződésével párhuzamosan, e tapasztalatoknak köszönhetően feltámadt a tudományos érdeklődés az állammal kapcsolatos kutatások iránt. Az új helyzet esélyt teremt egy újraértelmezett, konszenzusképes államtudomány hazai és nemzetközi elismertetésére.

A Nemzeti Közsolgálati Egyetem az államtudományi osztatlan mesterképzési szak intézményesítésével, természetesen más tényezők hatásait is figyelembe véve, erre a

⁴¹ Az eljogiasítás paradoxonja, hogy miközben a jogelmélet segítségével depolitizálják a jogtudományt, azaz semlegesítik az államproblémát és eljelentéktelenítik az államtudományt, voltaképpen a politikai logikájának engedelmessé válnak, s vagy öntudatlanul, vagy tudatosan, átpolitizálják és indoktrinálják azt, amit menteni akarnak; és mindezt hangsúlyozottan a liberális (alkotmányos) demokrácia védelmében.

⁴² Az autizmus kifejezés a normáltudományi diskurzus patológikus állapotát jelzi, a szellemi versengés atomizálódásának és polarizálódásának mélypontjára utal. Ezzel a tudomány egzisztenciájával kapcsolatos általános rosszérzés (Unbehagen) eredetét nevezi meg, egy tudattalan kollektív tapasztalatot emel a fogalom szintjére.

⁴³ Az autizmus-analógiát azonban nem szabad túlfeszíteni. Az analógia nem az agyműködés, s ezzel a kognitív képességek (észlelés, gondolkodás, közlés) vele született gyógyíthatatlan zavarának azonosítására szolgál, amely a betegnél visszavonhatatlanul rögzíti az információképződés (feldolgozás) abnormális formáját, és persze azt sem feltételezi, hogy a „tudomány autistája” képtelen lenne a másokkal való nyilvános kommunikációra. Az „autizmus” kifejezés a tudományos megismerés feltételrendszerének, személyi állományának szűkösége, a politikainak a tudományos diskurzusba való közvetett és közvetlen beszüremkedése, individuális-karakterológiai és egyéb más okok következtében létrejövő interaktív-kommunikatív elszigetelődés és korlátozódás, a perspektíva-átvétel, mint személyes képesség és intézményesült mechanizmus hiányának a tényállását jelöli. Ez, mint jeleztük, a tudományos diskurzuson belüli szellemi versengés egyidejű atomizálódásának és polarizálódásának tudásszociológiai képletével írható le, kiegészítve azzal, hogy az „autista” önmagára irányulása, a kommunikációból való kivonulásának és öntörvényű belépésének egyidejűsége, ennek sztereotip viselkedési mintái, interakciós formái az intelligencia, a figyelem, a memória, a közlés (!) rendkívüli felfokozódásával, intenzitásával, kifinomultságával járhatnak együtt.

tényhelyzetre reagál, az ebben rejlő esélyeket kívánja kihasználni.⁴⁴ Az államtudományi mesterképzés bevezetésével a Nemzeti Közszolgálati Egyetem újraértelmezi az államtudományok, s ezen belül az államelmélet tudomány-rendszeri helyét, a magyar felsőoktatásban játszott szerepét, s ezzel tudománytörténeti fordulatot hajt végre.⁴⁵

III. Lehetséges-e jogelmélet államelmélet nélkül?

A kérdés a hazai államelmélet állapotfelvétele kapcsán jelzett problémát fogalmazza meg a jogelmélet konstrukciójának lehetősége felől. Azt a feltevést problematizálja és vitatja, mely szerint a jogfogalom, s ennek kifejtéseként (fogalmi analíziseként) a jog elmélete kidolgozható az államjelenségre való vonatkozás, illetve hivatkozás nélkül. Így a kérdés a következő formában is megfogalmazható: az államnak, mint problémának és fogalomnak van-e valamilyen szerepe a jogelmélet konstrukciójában?

A hazai jogelmélet ebben a vonatkozásban ambivalens álláspontokat foglal el, de a meghatározó tendenciát tekintve megállapítható, hogy az állam, már ahol teoretikusan és tanrendileg egyáltalán még megkímélik, a jogelméleti diskurzusban legfeljebb maradék-, illetve következményproblémaként jelenik meg, vagy egyáltalán nem jelenik meg.⁴⁶ Itt érdemesnek tűnik, a probléma aktualitására és megoldást sürgető voltára⁴⁷ történő utalásként,

⁴⁴ *Államtudományi osztatlan mesterképzési szak indítása*. Akkreditációs Kérelem. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Budapest, 2016, Kézirat.

⁴⁵ A Kar újraalapítása és az államtudományi mesterképzés intézményesítése „tudománytörténeti fordulatként” értelmezhető a következő szempontokból: (a) a társadalomtudományok rendszerén belül egyfelől paradigma-váltás, (b) másfelől a magyar államtudományi hagyomány igazoló összefüggésében egy hosszú távú, korszakváltás-léptékű kutatási program beindítása, (c) az oktatás és kutatás intézményi szerkezetének átalakítása. A „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használata során ajánlatos különbséget kell tenni a változás *drámai* (tudományos forradalom) és a *normáltudományi* (tudományos reform) formái között. A Kar és a mesterképzési szak alapítása a tudományos reform értelmében felfogott változást jelent. A „tudománytörténeti fordulat” kifejezés kritikájához lásd Takács Péter 2016.12. 06-án (15:05) kelt levelét, amelyet *Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései* című konferencia meghívójának aláíróihoz intézett (vö. Exkurzus II).

⁴⁶ A német tudományban ezzel szemben valamivel jobb a helyzet, mert ott legalább tudatában vannak annak az egzisztenciális paradoxonnak, amit az állam létezése és megismerése jelent. A jogtudomány államproblémához való viszonyát, a modern állammegértés jelenlegi szellemi-történeti helyzetének alapvetően paradox jellegét jól kifejezik az államjelenség pozicionálásával, az államtan diszciplináris elhelyezésével kapcsolatos tematizálások, amelyek a „búcsú és visszatérés”, „felemelkedés és hanyatlás”, az „elbúcsúztatás és újra felfedezés” hasonlatait használva az állam megkérdőjelezhetetlen egzisztenciális jelentőségét tanúsítják. Az államdiskurzus léte, az értelmezési komplexitás látszólagos uralhatatlansága, különösen az Európai Unió állami jellege körül kiélesedő vitában ugyancsak egyértelmű utalás arra, hogy az állam, mint strukturális-funkcionális probléma folyamatosan értelmezésre és megoldásra szorul. Ehhez mindenekelőtt lásd Rüdiger Voigt (Hrsg.): *Abschied vom Staat – Rückkehr zum Staat*. Baden-Baden, 1993, Nomos Verlagsgesellschaft; Martin von Crefeld: *Aufstieg und Untergang des Staates*. München, 1999, Gerling Akademie Verlag; Andreas Voßkuhle – Christian Blumke – Florian Meinel (Hrsg.): *Verabschiedung und Wiederentdeckung des Staates im Spannungsfeld der Disziplinen*. Berlin, 2013, Duncker & Humblot. A Nomos Verlagsgesellschaft (Baden-Baden) és a Felix Steiner Verlag (Stuttgart) által *Állammegértések* (Staatsverständnisse), illetve *Államdiskurzusok* (Staatsdiskurse) címmel indított sorozatok az államprobléma egzisztenciális jelentőségét és tudományos fontosságát jelzik, azonban a német jogtudományi arkon folyó oktatás tanrendi-tantárgyi szerkezete, súlypontjai, main-stream kutatási irányai pedig ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak.

⁴⁷ Az állam egzisztenciális jelentősége hallatlan mértékben megnőtt, az államtudományokat állítólag integráló jogtudományban ezzel szemben hallatlan mértékben lecsökkent. E jelentősége az államnak mindig is megvolt, de euroatlanti térség második világháború és a hidegháború utáni korszakának normálállapotában magától értetődősége miatt teoretikusan érdektelenné vált: amit eleve tudnak, ismernek, az nem jelent problémát,

felhívni a figyelmet arra a Jakab András által képviselt, extrémnek mondható álláspontra, amely – Christian Möllers felfogásához, mint kutatási programhoz kapcsolódva – az államfogalmat, tudománytalansága és politikai veszélyessége okán kizárni törekszik az alkotmányelméleti diskurzusból, s egyúttal eltanácsol az államelmélet művelésétől, mindenekelőtt az általános államtan német-osztrák hagyományához kapcsolódó formáiban. A kiindulópontot Jakab András számára Möllers axiomatikus állítása szolgáltatja: „Für den Staatsbegriff der deutschen staats-theoretischen Tradition bleibt es bei der Feststellung, dass er zu stark einer spezifisch deutschen vordemokratischen Tradition verhangen bleibt, um als wissenschaftliche Kategorie taugen zu können.”⁴⁸ Ez az álláspont, bár nyilvánvalóan elismer fokozatokat, azonban a politikai veszélyesség szempontjából a német-osztrák államtan hagyományt lényegében egy kalap alá veszi egyfelől a totalitarizmusgyanúba kevert marxizmussal, és az állam valóban totalitárius felfogásaival.

A helyzet tisztázása módszertanilag szükségessé teszi az előzetes különbségtevést az államjelenség jogelméleti vizsgálatának stratégiái⁴⁹ között, amelyek választ adhatnak a kiinduló kérdésre.

1. Az első stratégia az államot – mint megismerésre kényszerítő elméletalkotási problémát, illetve fogalmat – semlegesíti, azaz eljogiasítja. Az állam eljogiasításának két paradigmátikus alapváltozata formálódott ki a jogi pozitivizmus jogelméleti reflexiójában. A klasszikus jogelméleti pozitivizmus kutatási programjának tudománytörténetileg első változatát a 19. században Jeremy Bentham és John Austin imperatív jogelmélete képviselte. Az imperatív jogelmélet a szuverenitáselmélet keretében lényegében az állam politikai fogalmának angol változatát dolgozta ki. A jog államközpontú (döntésalapú) felfogásával a 20. században a posztklasszikus jogelméleti pozitivizmus szakított. Hans Kelsen normaalapú jogelmélete (a tiszta jogtan) az állam eljogiasításának explicit és inkluzív, azaz megengedő stratégiáját valósította meg, amennyiben az államjelenséget a jogfogalom, az államtant a jogtan részeként tárgyalta, s ezzel korlátozott értelemben elismerte az állam jogelméleti megismerésének (kutatásának) a létjogosultságát, valamint a szociológiai államtan művelésének értelmességét. Herbert Hart szabályalapú jogelmélete az állam eljogiasításának implicit és exkluzív, azaz

elveszíti érdekességét, tudásra méltóságát. Itt az államelméletnek hasonló nehézséggel kell szembenéznie, mint az ontológiának a lét értelmére irányuló kérdés megisméltésekor (vö. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Fordította Hévízi Otto, Kardos István, Vajda Mihály. Az Előszó írta Fehér M. István. Budapest, 1990, Gondolat Kiadó). Mindenesetre úgy tűnik, hogy az államok keletkezése és felbomlása, megerősödése és hanyatlása, az ezzel szükségképpen együtt járó negatív következmények tapasztalatai sem elegendőek a jogtudomány szervezett reakciójának kiváltásához, amelynek elvileg az államelmélet újragondolásához kellene vezetnie.

⁴⁸ Christoph Möllers: *Staat als Argument*. Zweite Auflage. Tübingen, 2011, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), XLIX.) Jakab András, politikai veszélyekre tekintette, egyenesen óv az államjelenség kutatásától, és az európai és magyar tudományos közösséget eltanácsolja az általános államelmélet művelésétől, tekintettel „a benne rejlő demokrácielőtti és alkotmány-államellenes elemekre” (vö. András Jakab: *Staatslehre – eine deutsche Kuruosität*. 119-121; hasonlóképpen Christoph Möllers: i. m. 418-425; Christoph Möllers: *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main, 2008, Surhkamp Verlag, 17., 69.).

⁴⁹ Ezek a stratégiák a jogtudományon belüli szellemi áramlatokhoz, illetve kutatási programokhoz rendelve, a lehető legegyszerűbb műveleti formában, három ideáltipikus modell megalkotásával írhatók le. Itt a terjedelmi korlátok miatt csupán a jogelméleti pozitivizmus és kritikussai stratégiáinak modelljeit körvonalazzuk, a természetjogtan ilyen irányú értelmezésétől kénytelenek vagyunk eltekinteni. Ez utóbbi vonatkozásában mindenekelőtt Frivaldszky János munkásságát tekintjük irányadónak. (Vö.

kizáró stratégiáját valósította meg, és semmilyen értelemben nem ismerte el az állam önálló kutatásának létjogosultságát.

Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy a jogelméleti pozitívizmus lényeges vonásait csak akkor lehet kielégítően leírni, ha nem pusztán a jogi normativitás erkölcs-, illetve értéksemleges meghatározására való törekvés különféle változatait látjuk benne, hanem messzemenően figyelembe vesszük az államjelenséget, mint elméletalkotási problémát.⁵⁰ Ez azonban, különösen a magyar Hart-kutatásban, egyáltalán nem nyilvánvaló. A jogelméleti pozitívizmusról, mint évszázados kutatási programról, illetve paradigmáról kialakítandó teljes kép kialakítása során figyelembe kell venni az egyébként magától értetődő szemantikai tényt,⁵¹ hogy mind a 18-19. századi klasszikus pozitívizmusok, mind a 20. századi posztklasszikus pozitívizmusok a társadalom és állam alapvető megkülönböztetéséhez igenlő vagy tagadó módon viszonyulva alkották meg a jog fogalmát. Ennek során a jogfogalmat vagy az államelméleti megközelítés kereteiben dolgozták ki (klasszikus pozitívizmus), vagy kiigazították és fokozatosan semlegesítették a jog államnézőpontú megközelítését, s ezzel magát a megkülönböztetést érvénytelenítették (posztklasszikus pozitívizmus).⁵²

A posztklasszikus megközelítések – mivel a 20. századi modernitás helyzetében is magától értetődő módon a jog létszerű (társadalmi) funkciójából indultak ki, vagyis a jognak, mint intézményesült társadalmi tevékenységnek a társadalmi rend konstitúciójában játszott szerepéből – már kifejezetten és szorosán, tagadó vagy igenlő módon kapcsolódtak a szociológiai társadalomelméletek problémafelvetéseihez.

A modern posztklasszikus pozitívizmusban probléma-eltolódás és nézőpontváltás játszódott le. A kutatási program újjászervezésében, a problémafelvetés újrafogalmazásában és paradigmává formálásában központi szerepet játszó gondolkodók, mindenekelőtt Hans Kelsen és Herbert Hart megközelítései jól szemléltetik a szociológiához viszonyulás e két lehetőségét, valamint az eljárást, amellyel a szociológiai szemlélet alkalmazását vagy explicit módon kizárják, vagy hallgatólagosan bevonják a jogelmélet megalkotásának folyamatába.⁵³ A szociológiához való viszony kialakítása során Kelsen normaalapú, illetve Hart szabályalapú fogalomalkotási eljárása az államprobléma elméletalkotási relevanciájának egyoldalú értelmezéséhez, csökkentéséhez, illetve kiküszöböléséhez vezetett. Az államprobléma jogelméleti semlegesítése során az állam eljogiasításának két különböző, explicit és inkluzív, illetve implicit és exkluzív változata alakult ki. A különbség feltételezésünk szerint a

⁵⁰ Györfi Tamás: *A jogpozitívizmus: áttekintés*. In *A kortárs jogpozitívizmus perspektívái*. Miskolc, 2006, Bíbor Kiadó, 12-14.

⁵¹ Ezzel egyszerűen az állam és társadalom újkori elválását és intézményesült megkülönböztetését az állam és jog viszonyának problémájaként tárgyaló szövegekre, illetve a struktúraorientált szemantikaként felfogott pozitívista elméletek létezésére utalunk. A szemantikai tények a megértés és értelmezés művelési megkülönböztetése alapján hermeneutikai vagy tudásszociológiai nézőpontból végrehajtott konstrukciók.

⁵² A társadalom és állam elválasztása, mint alapvető megkülönböztetés, a jog és állam, illetve a politika és állam megkülönböztetéseiben jelenik meg. A kérdés az, hogy a jog (Kelsen) vagy a politika (Hart) felől történik-e az alapvető megkülönböztetés érvénytelenítése.

⁵³ A két megközelítés azonos abban, hogy a jogot *társadalmi* jelenséggként és *önvonatkozású* (önfelépítő-önszabályozó) rendszerként fogják fel, de eltérően válaszolják meg a rendszerként létező jog intézményesülésének a módjára, a jogi és a politikai viszonyára vonatkozó kérdést.

szociológiához fűződő viszony homlokegyenest eltérő felfogásából következik.⁵⁴ Az állam eljogiasításának explicit-inkluzív stratégiája az államproblémát látszólag bevonja ugyan az elméletalkotásba, de magát az államot tisztán a jog nézőpontjából azonosított normatív (értékvonatkozású) jelenségként figyeli meg és írja le.⁵⁵ Így az állam tisztán jogi értelemben felfogott normatív létezővé válik, amely a jog szerkezeti elemeként és funkciójaként eleve a jogrendszer tartalmát képezi. Az állam normatív kényszerrend, azaz az állam és jog kelsenii azonosságának értelmében: jogállam. A jogállam – egyfelől a norma szankcióelemeként, másfelől a jogrendszer dinamikai elemeként és funkciójaként (jogalkotás=jog önlétrehozása) – tartalma, illetve implikátuma a jognak, de nem „alkotórésze”.⁵⁶ E jogelméleti stratégiát tiszta formában Hans Kelsen dolgozta ki és alkalmazta az államtanként is kifejtett és művelt tiszta jogtanban, amely részelméletként magában foglalja a tisztán jogállamként felfogott állam általános elméletét is. A tiszta jogtan államelméletében az állami-politikai fogalmak (szuverenitás, hatalom, uralom, legitimitás) jogi fogalmakként kerültek meghatározásra. De ez nem zárja ki a jogrendszer dinamikai központjaként azonosított, jogi jelenségként felfogott állam szociológiai megközelítésének a lehetőségét, hanem átutalja egy másik tudomány megismerési illetékességébe.

Ezzel szemben az állam eljogiasításának harti, implicit stratégiája kizárja az államproblémát az elméletalkotásból. Hart ugyan előfeltételezi az államot, mint a jogrendszer tényszerű létezésének beszámítási pontját az államfogalom tág jelentésének értelmében, de a jogelmélet megalkotásának kiindulópontjaként nem az állam (szuverenitás), hanem a szabály problémáját határozza meg.

Bár a két stratégiában közös az államprobléma semlegesítésére irányuló a törekvés jogelmélet konstrukciója során, azonban különböznek abban, hogy az elméletalkotás műveleteiből⁵⁷

⁵⁴ Az állam eljogiasításának, az elméletalkotási jelentőség kiküszöbölésének folyamata szemantikailag leginkább a szuverenitásfogalom jelentésváltozásairól olvasható le. Az államprobléma jogelméleti semlegesítésére irányuló törekvésük döntő indítéka vélhetően az volt, hogy ezen az úton gondolták megtalálni a módszertani és fogalmi eszközöket, az elméletalkotás oly formáját, melynek segítségével leképezhetővé, feldolgozhatóvá válik a ténylegesen rendszerformában létező jog komplexitása.

⁵⁵ Az államjelenséget a tényszerű, normativitás nélküli valóság (természet) világában a szociológia csak a tiszta jogtan normatív jogállamfogalma segítségével képes azonosítani. (Vö. Cs. Kiss Lajos: A szociológiai államfogalom jogtudományi dekonstrukciója. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó, 327-366.)

⁵⁶ Az állam nem önálló alkotórésze, hanem *relációs* tartalma, illetve implikátuma a jogrendszernek, amelynek egysége az állam formájában, azaz kényszerrendként valósul meg. Vagy megfordítva: az állam, mint történelmi képződmény (individuum) egysége *nem* szociológiai, *nem* pszichológiai, *nem* akarati egységen alapul. Ez utóbbi értelemben az állam egységét nem teremtheti meg sem a szerződés (minden állampolgár/alattvaló ugyanazt akarja), sem az elismerés (kormányhatalmat birtokló akarategységének, az egységes kormányzati akaratnak az állampolgárok/alattvalók általi elismerése), mivel kivételek, azaz ellenakaratok mindig lehetségesek. Az igazi, tulajdonképpeni általánosságot, s ezáltal az állam egységét csak a jog teremtheti meg. Az állam egysége eszerint tisztán jogi egység, azaz a jogrend egységének a kifejeződése: az állam területén élő népesség által válik állampolgárrá és alkotó egységet, hogy a jog által mindenki egyformán kötelezett, mindenki ugyanazon jogi normarendszer érvényessége alatt áll.

⁵⁷ A jogelmélet megalkotásának műveletei a következők. A *megalapozás* a jogelmélet alapfogalmának, a fogalomalkotás kiindulópontjának a meghatározása, amely logikailag és tartalmilag három lehetőség közötti választást jelent: norma (szabály), döntés (szuverenitás), rend (intézmény). A *kifejtés* az alapfogalom tartalmának, illetve implikációinak további fogalmi megkülönböztetések útján történő elemzését, a fogalomanalitikailag definiált elemek (fogalmak) relációkba való rendezését és rendszerként történő átfogó ábrázolását jelenti. Az *igazolás* a jogelmélet határmegvonási funkciójának a műveleteit, a tudomány és nem-tudomány, illetve a tudományon belül az értelmezési monopólium kisajátításának a megindokolását jelenti a

hogyan, azaz milyen fogalomalkotási eljárással és milyen mértékben zárják ki az államjelenséget, mint problémát és fogalmat.

Kelsen a megalapozásból, az előfeltevés és a kiindulópont meghatározása során, eleve kizárja az államot, azaz nem ismeri el az állam jog előtti, illetve jogon kívüli létét. Az állam normatív létező, léte a jogrendszer léte, ezért a jog megismerésének az állam semmilyen értelemben nem lehet sem előfeltétele, sem kiindulópontja. A jogelmélet alapfogalma a norma, mint a társadalmi aktusnak (cselekvésnek) az objektív szövegértelem síkján végbemenő önértelmezése, amely leválik az aktus fizikai: tér-időbeli végbemeneteléről, a cselekvés szubjektív értelméről.

Az állam, a jog önszabályozó-önfelépítő rendszerként való konstitúciójának a problémájaként, a kifejtésben jelenik meg, a jogrendszer fokozati felépítésének tárgyalása során, dinamikai nézőpontból (alapszabály: alkotmány, jogalkotás, jogvégrehajtás, igazgatás, igazgatási aktus végrehajtása, nemzetközi jog).

Az államtan nem szorul külön igazolásra, automatikusan elemévé vált a jogelmélet *igazolásának*, két vonatkozásban. Egyfelől a jogtudomány külső (tudomány/nem-tudomány: politika, jog) és belső (tulajdonképpen jogelmélet: pozitivizmus és természetjogtan) értelemhatárait a tiszta jogtan eleddig nem tapasztalt radikálissal vonja meg. Itt megjegyzendő, hogy Kelsen a megismerési és igazolási funkciók – a megismerés és akarás, tudományos (teoretikus) értékelés és tudományon kívüli értékelés – szigorú megkülönböztetésével nemcsak a politikától határolja el a jogtudományt, hanem magától a jogtól is. Másfelől a tiszta jogtan – szigorúan igazodva a tudomány és a jog, illetve a tudomány és a politika funkcionális megkülönböztetéseihez – pozícionálja és megindokolja a jogelmélet (jogtudomány) részvételét jogdogmatikai és jogpolitikai szakértői diskurzusokban.

Az eljogiasítás kelsen-i stratégiája azonban nem zárja ki az államjelenség jogelméleti nézőponttól független szociológiai leírásának a lehetőségét, amely a társadalmi aktusok szubjektív értelmének, azaz a különféle motivációk, illetve motivációs komplexumok összjátékának a síkján vizsgálja az államot. De a szociológiai nézőpont nem játszik konstitutív szerepet az állam *lényegének* a meghatározásában, azaz nem tudja sem azonosítani, sem lényegi tulajdonságai alapján leírni az államjelenséget. A szociológia pusztán az államnak a valóság (sein) szférájában való létezését írhatja le a normatív jogállamfogalom vezérfonalán mozogva.

Ezzel szemben Hart az implicit eljogiasítás stratégiájának alkalmazásával radikálisan, azaz minden vonatkozásban igyekszik kizárni az államjelenséget, mint problémát és fogalmat, a jogelmélet konstrukciójából. A megalapozás során az államot a tág jelentés (országállam) értelmében előfeltételezi ugyan (a jogrendszer mindig egy konkrét ország-állam belső joga), de az elméletalkotás kiindulópontja a szabály általános fogalma, melyet szemben Kelsennel nem a szankció, hanem a szokás felől, illetve az érvényesség (honnan ered a szabály kötelező ereje) szociológiai megközelítése alapján határoz meg. A kifejtés során a szabály-

tulajdonképpen (igazságképes) és nem-tulajdonképpen jogelméletek között. Az igazolás problémájaként jelenik meg a külső és belső szellemi versengésben való pozíció meghatározása, illetve a megismerési teljesítmények felmutatása, az alkalmazhatóság bizonyítása a jogdogmatikai, illetve jogpolitikai szakértői diskurzusokban.

alapfogalomból megkülönböztetések segítségével további szabályfajtákat határoz meg (szokás/szabály; elsődleges/másodlagos szabály), s az elismerés szabály segítségével eljut a jogrendszer alapjához. Az államfogalom a jogelmélet igazolásában sem játszik szerepet. Hart eljárása megalapozás, a kifejtés és az igazolás szempontjából egyaránt irrelevánsnak tekinti az államfogalmat, jóllehet számot vet a politikai problémájával, amennyiben a joguralom tan hallgatólagos háttérelméletként végig jelen van az elméletalkotásban.⁵⁸

2. A második stratégia az állam politikai felfogása. Az államnak az államjogtan (Staatsrechtslehre) fogalmi keretein belül kidolgozott „politikai” fogalma az állami eljogiasításának kritikája és ellenstratégiája, amelyet Carl Schmitt, és részben Hermann Heller, dolgozott ki.⁵⁹ Az államjelenség leírásába Schmitt a jogi nézőpont mellett (jog/állam-megkülönböztetés) bevezette a politikai nézőpontot (politika/állam-megkülönböztetést), és jogpozitivizmus-kritikájában, amely egyúttal a jogállam-elméletek radikális kritikája, elutasítja az állam jogelméleti eljogiasítását, és kísérletet tesz a jogtudományi államtanok hagyományán (Staatsrechtslehre) belül az államjelenség, mint probléma és fogalom államelméleti tárgyalására, azaz egy önálló, a jogelméletből közvetve sem levezethető, ám a jogelmélettel egyenrangú államelmélet kidolgozására. Az államelmélet újraalapozását a következő axiomatikus állítás implikációnak a kifejtésével hajtja végre: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát.”⁶⁰ Ha meg akarjuk érteni az államot, azaz ha a „mi az állam?” kérdésre egy teljes leírásának keretében akarunk választ adni, akkor a politikai problémája és fogalma felől kell közelíteni az államhoz, nem pedig a szuverenitás alkotmányjogi fogalma felől. Ezen a ponton érdemesnek tűnik röviden kitérni a szuverenitás-fogalom schmitti értelmezésére.

Az államjelenség azonosítására, leírására szolgáló szuverenitás-fogalom jelentése, a jelentés változásai, igazodva Schmitt fogalomszociológiai eljárásához,⁶¹ a modern állam fejlődésének összefüggésében, azaz az állam szerkezetváltozásaira vonatkoztatva az értelmezhető. Az abszolút állam korszakában, amikor az állam a szuverén (monarcha) által egyértelműen rendelkezett a politikai monopóliumával, a politika és a politikai nem különült el, a

⁵⁸ De eközben, szándékaival ellentétben, ha nem is dolgoz ki, de akaratlanul körvonalaz egy általunk jobb híján hallgatólagosnak nevezett államelméletet. Ez nemcsak azért tekinthető meglehetősen sajátosnak, mert hallgatólagos, hanem azért is, mert feltevésünk szerint voltaképp nem is államelmélet kontinentális értelemben, nem a jogállam-értelmezések egyik válfaja, hanem az angol alkotmányosság alapját képező joguralom-tan elméleti formára hozása, s mint ilyen, paradox módon, egyrészt előfeltétele, másrészt következménye Hart szabályalapú jogelméletének. Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy bármiképp is ítéljük meg az implicit államelmélet felderítésének és rekonstrukciójának elméleti jelentőségét, illetve azt, hogy ezáltal valóban megszűnnek, vagy inkább növekednek „a jogi és politikai gondolkodás zavarai”, a vállalkozás abban a vonatkozásban mindenképp hasznosnak bizonyulhat, hogy jelzi azokat a pontokat, ahol az angol joguralom tan és a kontinentális jogállamfelfogások a jogelméleti problémafelvetésben és fogalomképzésben érintkeznek. (Vö. Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? Budapest, 2016, Kézirat, megjelenés alatt)

⁵⁹ A problémához lásd Cs. Kiss Lajos: Totális állam elmélete és mítosza. *Világosság* 2010 őszi, 19-40.; Szilágyi Péter: A weimari köztársaság államelméleti vitái. In Feitl István: (szerk.): *Köztársaság a modern történelem fényében*. Budapest, 2007, Napvilág Kiadó; Szilágyi Péter: Párhuzamok és ellentétek. Adalékok Hermann Heller és Carl Schmitt viszonyához. *Világosság* 2010 őszi, 137-143.; Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete*.

⁶⁰ Vö. Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford. szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

⁶¹ Vö. Carl Schmitt: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, München-Leipzig, 1922, Verlag von Duncker & Humblot.

szuverenitás-fogalom alkalmas volt az állam politikai és jogi egységének az azonosítására és leírására. Az államszervezet differenciálódásának monarchikus fokán az állam és az államszerv szuverenitása közötti különbség még nem volt konstitutív, mivel a monarchikus elv integrálta az ún. hatalmi ágakat, az angolszász és kontinentális fejlődésben eltérő módon. A modern állam fejlődésének első szakaszában fenntartások nélkül lehetett a szuverenitás fogalmát az állam politikai autonómiájának (autarkeia) a leírására használni egy természetjogilag megalapozott monarchikus legitimitás-felfogás keretében. A nemzetközi jogban ettől kezdve a szuverenitás-kifejezéssel jelölik az államok politikai szabadságát, amely az állam önállóságának és függetlenségének vonatkozásait foglalja magába.⁶²

A modern állam fejlődésének második szakaszában, a liberális-alkotmányos állam korszakában kezdődött el az a folyamat, melynek során a szuverenitásfogalomból kioldódott a politikai jelentés, s a szuverenitás tisztán közjogi fogalommá vált. Ebben az értelemben állítható, hogy a szuverenitás, mint a politikai problémájának újkori kifejeződése, *eljogiasodott*. Ekkor vált uralkodóvá a liberális-jogpozitivistá felfogás, amely az állam politikai egységét alapvetően jogi egységként fogta fel és tisztán jogi (közjogi) fogalmakkal írta le. E fejlődési szakaszt szemantikailag a jogállam, illetve joguralom legitimitációs doktrínáinak kidolgozása és fokozatos uralomra jutása jellemezte, ami azzal a következménnyel járt, hogy az államjelenség értelmezését a jogtudományi diskurzusban a jogelmélet monopolizálta.

Az államfejlődés harmadik szakaszában Schmitt a totális állam fogalmával, a politikai (das Politische) és a politika (die Politik) megkülönböztetésével írja le az állam és társadalom viszonyának megváltozást, azt az új strukturális helyzetet, amely már nem írható le a társadalom/állam-megkülönböztetéssel. Itt egyfelől az államszerkezet átalakulásáról, a politika önálló tárgyi területének az államból történő kiválásának (Ausdifferenzierung), másfelől a politika közvetítésével a társadalomnak az államba történő benyomulásának (Demokratisierung) a történelmi-szociológiai tényyszerűségeiről van szó. Schmitt szerint a hagyományos, ideologikussá vált jog- és államtan ezt az új szerkezeti helyzetet nem tudja már leírni. Ezért az államelméletében és alkotmányelméletében egyértelművé teszi, hogy a szuverenitás közjogi (alkotmányjogi és nemzetközi jogi) fogalma már nem alkalmas az állam politikai és jogi szerkezetének a leírására, az állam politikai minőségének, jellegének azonosítására.⁶³ A *Politikai teológia* és *A politikai fogalma* című írások, illetve ez utóbbi 1927-es és 1932-es változatai⁶⁴ jelzik az államelmélet kidolgozásának lépéseit, egyfelől az

⁶² Az államok politikai szabadsága pozitív értelemben *önállóságot*, azaz az államacélok szabad meghatározását, negatív értelemben *függetlenséget*, azaz más államok cél-meghatározó hatalmától való mentességet jelent, az „autarkeia” vagy „autonómia” eredeti értelmében. A modern államot, szemantikai síkon, a protestáns „teonómia”, különösen a kálvini-puritán szövetségteológia (Bundestheologie) szabadította fel a katolikus-egyházi kereszténység értelmezési monopóliuma alól. Ezzel a politikai probléma értelmezése – hatalom legitimitási alapjának, illetve barát és ellenség megkülönböztetés meghatározása – és alkalmazás kérdésében való döntés a szuverén kizárólagos kompetenciakörébe került.

⁶³ Az állam és az államszerv szuverenitás közötti különbségtétel a nézőpontváltás szempontjából nem konstitutív: a szuverenitás kifejezés használatának kontextusa az alkotmányjogi és nemzetközi jogi diskurzus, azaz jogi nézőpontból azonosítja az államot, mint elsődlegesen politikai létezőt. Az így értett szuverenitás a bel- és külpolitikai vitákban válik olyan alapfogalommá, amellyel jellegénél fogva elfedi az állam politikai lényegét, pontosabban annak csak az egyik vonatkozását teszi hozzáférhetővé.

⁶⁴ Carl Schmitt: *Politische Theologie*; Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*. *Politische Wissenschaft*. Heft 5, Probleme der Demokratie. Berlin – Grunewald, 1928, Dr. Walter Rothschild, 1-34. Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*. München – Leipzig, 1932, Duncker & Humblot.

ismeretelméleti-módszertani, másfelől az alapfogalom meghatározásának tárgyi, megalapozás-elméleti szempontjából.

A *Politikai teológiában* a szuverenitás perspektivikus módszer- és tárgyvonatkozású határ- és alapfogalomként jelenik meg. (a) Ismeretelméleti-módszertani szempontból perspektivikus fogalom, amely a normális és abnormális helyzet (Ernstfall) nézőpontjait „egyesíti”. Az abnormális helyzet módszertani fogalmával Schmitt megváltoztatta a jogi érvényesség vizsgálatának nézőpontját. A normatív érvényesség mellett – Max Weber megkülönböztetését az egzisztencialitás és a fogalomrealizmus nézőpontból átértelmezve (és erősen dramatizálva!)⁶⁵ – bevezette az empirikus érvényesség szempontját. Ennek megfelelően a jogtudományi megismerésen belül két, funkcionálisan egyenértékű megfigyelői pozíciót különböztetett meg, és hallgatólagosan azt állította, hogy az államjelenség azonosítása és teljes leírása csak e két pozícióból kiindulva lehetséges.

(b) A tárgykonstitúció vonatkozásában a szuverenitásfogalom jelentésének történelmi és szociológiai elemzésével válik lehetségessé a jog szubsztanciális forma fogalmának joglogikai-fogalomszociológiai meghatározása. Ennek keretében először tesz kísérletet a jogelmélet államtani megalapozására, illetve megfordítva: az államtan jogelméletből történő kiemelésére, és önállóságának a bizonyítására. Ezzel szakít a tárgy jog/állam-megkülönböztetés szempontjából történő tematizálásával, és, még a jogfogalom meghatározásának műveleti körén belül mozogva, bevezeti a politika/állam-megkülönböztetés nézőpontját a jogelméleti és államelméleti diskurzusba. A jog létezése ennek a megkülönböztetésnek az értelmében írható le az érvényesség (Geltung) fogalmával, csak így, az egzisztenciális érvényesség (határhelyzetben való döntés) nézőpontjából kapcsolható össze a társadalmi rend felépülésének problémáskiján az állam politikai konstitúciójával. A szuverenitásfogalom ezáltal képes világosan kijelölni a kapcsolódásoknak azt a tartományát, amely konstitutív a jog és az állam létezése és megismerése szempontjából.

(c) Határfogalom. A szuverenitás, mint *határfogalom* a tárgymeagradás *leíró* funkciót betöltő kategóriája,⁶⁶ amely a jog tapasztalati érvényességének a síkján⁶⁷ teszi elméletileg megismerhetővé az állam és a jog viszonyának szerkezetét, s egyáltalán a jogi normativitás eredendő egzisztenciális feltételezettségét. A „tapasztalati érvényesség” kifejezést erre a tényállásra tekintettel ki kell egészíteni az „egzisztenciális” jelzővel. Az érvényességnek ezen a síkján válik felismerhetővé a norma és döntés megkülönböztetésének az értelme, valamint összekapcsolódásuk szerkezete, itt lehet világosan megkülönböztetni, mint egzisztenciális forma-meghatározásokat, azokat a módokat, illetve teljesítményeket, ahogyan, illetve

⁶⁵ A jogot normaként, tisztán normatív érvényesség-összefüggésként felfogó jogelmélet nyelveméleti megközelítéséről Schmitt az érvényesülés cselekvéseméleti összefüggésének síkjára helyezi a problémát. Ezzel számot vett azzal az elemi tapasztalattal, hogy a jog érvényessége a szöveg (jelentés) és a cselekvés (intencionalitás) párhuzamos értelemsíkjain jön létre, amelyek felcserélhetetlenek, de egymással létszerűen és funkcionálisan érintkeznek. Bár az érvényességprobléma ilyen megközelítése Schmitt számára magától értetődő volt, azonban nem vetette fel az értelemsíkok kapcsolódásának természetére, lehetséges formára irányuló előzetes kérdést, és csak utalásszerűen jelezte a saját, az egzisztenciafilozófia és a fogalomrealizmus irányába mutató megoldását.

⁶⁶ A leírás az elméletalkotás műveleteinek meghatározása és végrehajtása szempontjából implikálja az *előírást*, azaz a teoretikus értelemben vett normativitást.

⁶⁷ Schmitt a szociális rend integrációs problémájának statikai és dinamikai megközelítését, az érvényességfogalom konstrukciójához igazodva, fejlődéstörténeti-szociológiai kontextusban értelmezi (vö. Carl Schmitt: *Politische Theologie*. III., IV.; Carl Schmitt: Semlegesítődések és depolitizálódások).

amelyekkel hozzájárulnak a társadalmi rend felépüléséhez. A norma általánosságának a síkján a jog állammal szembeni normatív elsődlegessége (normatív érvényesség) érvényesül a jogalkotói és jogalkalmazói aktusokban, míg az általános alá nem besorolható kivételes esetben való döntés helyzetében az állam joggal szembeni egzisztenciális elsődlegessége, amely csak a jogi általánosság szempontjából, pontosabban annak hiánya folytán nevezhető „normatív semminek”, egyébként az egzisztenciális érvényesség megmutatkozásának (betörésének) a helye.⁶⁸ Ennek megfelelően a szuverenitás egyfelől a normatív és egzisztenciális érvényesség, másfelől az intézményesültség és személyesség síkjait határoló és összekötő alkotmányjog-elméleti, illetve alkotmányelméleti fogalom.

(d) Alapfogalom. A szuverenitás az elméletalkotás megalapozási szakaszában *leíró* funkciót betöltő műveleti fogalom. A szuverenitás alapfogalom-funkciójában joglogikai (!) szükségszerűséggel mutatja fel a jog államhoz kötöttségét, illetve a jog állam általi feltételezettségét, valamint e kötöttség, illetve feltételezettség nem jogi, de szükségképpen jogra vonatkozó egzisztenciális alapját. A szuverenitásfogalom e használatát Schmitt különös világossággal a diktatúra-elemzésben⁶⁹ mutatja be, s ezzel a jogtan és az államtan közötti kapcsolat funkcionális és logikai szükségszerűségét bizonyítja helyzet-nézőpontból: a jogelmélet államelméleti (rendkívüli helyzet), illetve az államelmélet jogelméleti (normális helyzet) megalapozásának műveleteiben.⁷⁰

Schmitt államelméleti kutatási programjában a *Verfassungslehre*⁷¹ és *A politikai fogalma* párhuzamos megírása jelentett döntő fordulatot. *A politikai fogalmában* a határ- és alapfogalmi státust a szuverenitás helyett a politikai (das Politische) foglalja el, ami mind a tárgyleírásban, mind az államelméleti megalapozásban egyértelműen jelzi a szociológiai nézőpont kiterjesztését, illetve annak differenciált alkalmazását. A fordulat abban áll, hogy Schmitt ezen a ponton a fogalomszociológiai megközelítést és elemzést kiegészítette a totális állam és a politikai fogalmaival konkretizált struktúraszociológiai megközelítéssel, amivel a módszerként felfogott politikai teológiát módszertani értelemben teljes fogalmára hozta. A szociológiai megközelítés jogelméleti és államelméleti bevonása (integrációja) ezzel vált teljessé, amit *A politikai fogalmához* csatolt Semlegesítődés és depolitizálódás tanulmány is jelez.⁷² Schmitt álláspontja szerint a „kivételes állapot” és a róla való „döntés”⁷³ alkotmányjogi fogalmaival államra vonatkoztatott módon meghatározott szuverenitásfogalom alkotmányelméletileg leányékolja az állam politikai dimenzióját, nem alkalmas a politikai problémájának fogalmi megragadására, a modern állam funkció- és szerkezetváltozásának a leírására. A szuverenitás helyett Schmitt a politikai fogalmát tette az államelmélet

⁶⁸ Schmitt az empirikus (szociológiai) érvényesség fogalmát értelmezi át egzisztenciális érvényességgé, amely a kivételes állapotról hozott döntésen keresztül a politikaihoz kapcsolja a jogot, és egyértelmű utalást tartalmaz a „kötelesség”, „kötelezőség”, a „kell”, „kellene” kifejezésekkel jelölt normativitás nem jogi formájára.

⁶⁹ Vö. Carl Schmitt: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*. München – Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot.

⁷⁰ Ezen a ponton láthatóvá válik a megalapozási eljárás Schmitt által felfedezett alapproblémája: a kiindulópont (teoretikus döntés „helye”) és az alapfogalom (szuverenitás) két helyzetfüggő nézőpont együttlátásával, az állam két specifikus funkciójának együtt-gondolásával határozható meg.

⁷¹ Vö. Carl Schmitt: *Verfassungslehre*. München und Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot.

⁷² Vö. Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza.

⁷³ A „kivételes állapot” és a normatív jogi érvényességet felfüggesztő, pontosabban: zárójelbe helyező, és csakis ebben az értelemben „abszolút döntés” fogalmaival meghatározott szuverenitás az alkotmányjog, illetve alkotmányelmélet érvényességi körén belül marad.

alapfogalmává, amelyet ezzel elválasztott az alkotmányelmélettől. A politikai fogalma az európai modernitás aktuális végállapotában a totális állam fogalmával leírt strukturális helyzetet azonosítja, értelmezi, így a két helyzetvonatkozású fogalom elválaszthatatlan egymástól. A kritérium-funkciójára visszavezetett, tisztán formálisan⁷⁴ meghatározott politikai fogalma *joglogikailag* már olyan komplex társadalomvonatkozású határ- és alapfogalom, amely a társadalmi rend konstitúciójának a problémásíkján lehetővé teszi az állam, a jog és a politika, pontosabban: az állam jogi és politikai funkcióinak és alkotóelemeinek a világos megkülönböztetését, párhuzamos, egymásra vonatkoztatott elemzését. Az elemzés konstitutív háttérösszefüggését a modern állam fejlődéstörténetének dialektikus folyamata jelenti, amelyben a szellemi-tárgyi területek (vallás, művészet, tudomány, gazdaság, politika, jog, erkölcs) differenciálódása lejátszódik, és elrendeződésük, egymáshoz és az államhoz való viszonyuk történelmi-szociológiai leírása lehetővé válik.

Az állam fogalma ebben az értelemben előfeltételezi a politikai fogalmát, s ezáltal válik hozzáférhetővé a fogalomalkotás számára a szuverenitásfogalom jelentésének az államin túlmutató politikai dimenziója. A *Politikai teológia* fogalomszociológiája ennek megfelelően egészül ki a strukturális elemzéssel, s erre tekintettel állítjuk azt, hogy a tudásszociológia tudományos formája, Mannheim Károly műve, módszertanilag komoly befolyást gyakorolt Schmittre, függetlenül attól, hogy erre a hatásra Schmitt egyáltalán nem utal, s a hatástörténeti kapcsolat nyomai is csak közvetve, a problémafelvetés, a fogalomhasználat azonosságai alapján fedezhetők fel.

Az állam politikai fogalma tehát a társadalmi rend integrációjának problémájára kínál megoldást, egy nép politikai létezésének egzisztenciális formáját, illetve az abban képződő mindig relatív politikai egységet jelöli. Ez a relatív politikai egység, bár létszerű előfeltétele a jogi egységnek, de azt sem ontikusan, sem ontológiailag nem előzi meg. Az állam fogalma a specifikus jogi funkció és alkotórész nélkül Schmitt számára is elgondolhatatlan. Itt pusztán arról a politikai teológia fogalmával azonosított módszertani problémáról van szó, mely szerint az államjelenség teljes leírásának követelményét csak a két funkcióspecifikus nézőpont együttes alkalmazása, szinoptikus egymásra vonatkoztatása és a fogalomalkotásban való érvényre juttatása teszi lehetővé. Az állami egység, mint a társadalmi rend egzisztenciális feltétele, mindig a politikai és jogi egységet jelent.⁷⁵

Az államelméleti kutatási program jelzett fordulatát azért nem szabad szem elől téveszteni, mert világossá teszi egyfelől a „kivételes állapot” módszertani jelentőségét, másfelől azt, hogy a modernitásnak a totális állam és a politikai fogalmával leírt új strukturális helyzete a maga egészében egyfajta metafizikai kivételes állapotként, azaz globális határhelyzetként, vagy krónikus rendkívüli állapotként jelenik meg, amelyben Schmitt meggyőződése szerint a politikának (*die Politik*) kell központi területté válni.⁷⁶

⁷⁴ A fogalomalkotás formális eljárásának alkalmazásával Schmitt a politikait ideológiamentes szimmetrikus ellenfogalomként definiálta és leválasztotta politikai diskurzusról. Bár egy más, *realista* értelemben formális fogalomalkotási eljárással, de Max Weberhez hasonlóan a tudomány és politika szigorú elválasztására törekedett.

⁷⁵ Ebből az következik, hogy ahol kizárólag a pusztá önkény és tetszőlegesen bárki által alkalmazható erőszak „uralkodik”, ott nem beszélhetünk sem államról, sem uralomról.

⁷⁶ Vö. Carl Schmitt: Semlegesítődések és depolitizálódások. Cs. Kiss Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok.* 56-67.,-241-286.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az államnak, Schmitt szerint, lehetséges „jog előtti vagy jogon kívüli létezése”. Az állam mindig jogállam, azaz mint intézmény eleve jogrendként is létezik, de nemcsak jogból (jogi normákból, illetve jogi normákat aktualizáló döntésekből) áll, nemcsak jogi funkciója van, hanem van egy, a jogból nem levezethető politikai alkotórésze és létszerű funkciója. A kettő nem választható el egymástól, csak együtt elgondolva lehet az államot tárgynak-megfelelően azonosítani és róla teljes leírást adni. Azonban az állam politikai, jogtól független alkotórésze és funkciója csak a kivételes állapotban, illetve a modern totális állam strukturális helyzetében válik láthatóvá és megismerhetővé. Schmitt ezért tulajdonít alapvető módszertani jelentőséget a kivételes állapot (jogrend) fogalmának, amelyet 1927-től szociológiailag általánosít. A *Politikai teológiában* a szuverenitás (alkotmányelmélet), A *politikai fogalma* című írásban a politikai fogalmával (államelmélet) kísérli meg, megítélésem szerint sikerrel, az állam nem jogi alkotórészét azonosítani és leírni. Mindebből az következik, hogy az állam, mint jogi és politikai intézmény, csak a rend átfogó nézőpontjából, paradoxonként gondolható el, s a jogelmélet megalapozása ebben az értelemben lehetségessé válik az államelmélet felől is.⁷⁷ Ez a megalapozási összefüggés világosan megjelenik az államelméletnek az alkotmányelmülethez, illetve az alkotmányjog és a nemzetközi jog elmülethez való viszonyában. Schmitt felfogása megfordítása, illetve pandanja a posztklasszikus jogelméleti pozitivizmus, és elsősorban Kelsen kiindulópontjának, amelyet „Az állam fogalma előfeltételezi a jogi fogalmát” képletével írható le.

3. A harmadik stratégia elutasítja az állam jogelméleti semlegesítésére irányuló törekvéseket, azaz kitart az államjelenség önálló fogalmi megragadásának szükségessége, az önálló államelmélet létjogosultsága mellett. Azonban nem foglal világosan állást az állam teoretikus eljogiasításának versus politizálásának kérdésében, és nem tesz kísérletet a jogelmélet és államelmélet közötti megalapozási kapcsolat értelmezésére, még közvetve sem, lényegében az összehangolás problémaként sem létezik a számára. Itt érdekes és rengeteg fogalmi és diszciplináris zavart okozó kivételt képeznek a jogelmélet politikafilozófiai megalapozásának hazai kísérletei. E kísérletek szerint a jogelmélet nem az államelmülethez, hanem „alapvetően a politikai filozófiából meríti teoretikus energiáit”,⁷⁸ s abból kell kiindulnia, hogy a jog, mint politikai intézmény kifejtéséhez nincs szükség az államelmülethez, mint önálló konstrukcióra.⁷⁹

⁷⁷ Az államjelenség teljes leírása csak a funkciódifferencia-paradoxon formulájával azonosított tényállásnak a szem előtt tartásával lehetséges. Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása. *Jog Állam Politika* 2010/3, 3-34.

⁷⁸ Ehhez lásd Bódig Máttyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet Politikai filozófia Jogbölcsélet*. Leviatán (különszám), 2004, 145-163.

⁷⁹ I. m. 159. A jogfenomén kettős, társadalmi gyakorlatként és politikai intézményként történő azonosítása és ennek megfelelő leírása az ún. tartalmi jogelmélet nézőpontjából (előfeltételezve a társadalom és állam megkülönböztetését), lényegében az állam tág és szűk fogalmához igazodik, így nem képes kikerülni az államot, mint önálló elméletalkotási problémát. Ezek a kísérletek, hasonlóan Kelsen és Hart eljárásához, az államprobléma kikerülési és elleplező átírásai. Alkalmadtán a Szíriában, Irakban, Afganisztánban, Ukrajna keleti részén tett körutazás, vagy akár a világtörténelemmel való behatóbb ismerkedés nagymértékben hozzájárulhat az optikák átállításához.

IV. Államtan és államelmélet

Az itt következő fejtegetések célja, hogy konszenzusképes kiindulópontot rögzítsen az „államtan” és „államelmélet” kifejezések jelentését és használatát övező szemantikai zavarok tisztázásához. Az államtudományok intézményesítésének jelenlegi szakaszában különösen fontos, hogy egyértelművé váljon mind a diszciplína, mind a tantárgy megnevezése. Az általános államtani kutatási irányhoz sorolható szerzők egyike,⁸⁰ bár figyelemre méltó erőfeszítést tett a szemantikai zavar megszüntetésére, azonban kiderült, hogy ilyen zavar voltaképpen nem is létezik, számára a kettő egyszerűen ugyanazt jelenti.⁸¹

Az „allgemeine Staatslehre” a német-osztrák államfejlődés és filozófiai-tudományos kultúra terméke, s mint ilyen, a németiség szellemi kontextusában vált önálló tudományos műfajjává, az univerzalitás-igénnyel fellépő államelméleti kutatások alapjává, az általánosítás és viszonyítás kiinduló pontjává. A német-osztrák általános államtan történelmi fejlődését az államtudományok csoportján, illetve a jogtudományon belül az államjelenség jogi, politikai, szociológiai megközelítéseinek versengése határozta meg. Ebben a versengésben formálódtak ki az állam tudományos kutatásának alapmodelljei, amelyek az államelméletben napjainkig a paradigmaképződés alapjául szolgálnak, legalábbis a jelen áttekintés alapjául szolgáló államfelfogás szerint.

Az államtan (Staatslehre) német kifejezés láthatóvá teszi az általános államelmélet eredendő történelmi-kulturális kontextushoz való egzisztenciális kötöttségét, és megjelöli az állam tág (országállam) fogalmával leírt alaphelyzetet, amely minden államtudományi megismerés szükségsszerű előfeltétele (de nem feltétlenül kiindulópontja). A német kultúrkörben az államtan keletkezése és fejlődése lényegében körülhatárolja az általános államelmélet lehetséges konstrukcióinak azt a horizontját, amelyen az eltérő történelmi államfejlődések keretében kialakult államfelfogások azonosíthatóvá, értelmezhetővé válnak. Az államtan kifejezés használata egyértelműen az államjelenség elméleti megragadásának történelmi-kulturális kontextushoz kötöttségére utal, arra az egzisztenciális alaphelyzetre, amelyben minden történelmi államfejlődés valamilyen formában ki kell, hogy alakítsa a saját államiságát fogalmilag kifejező különös „államtanát”. A kifejezés ezt az egzisztenciális alaphelyzetet jelöli. Erre tekintettel értelmezhető az „államtan” és „államelmélet” kifejezések használatában fennálló, eddig tisztázatlan különbség is. Az „államtannal” szemben a társadalomelméleti megközelítésben használt „államelmélet” kifejezés az államiság egzisztenciális alaphelyzeteinek az általánosítását, vagy másként, a különös államtanok

⁸⁰ A szerző könyvének Az államtan történetének vázlata című első fejezetében száznolc oldalon keresztül, informatív módon tárgyalja a tudománytörténeti és rendszertani szempontból a diszciplína formálódását (vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. 13-120.), de nem sikerül eloszlatnia azt a kifogást, hogy itt csupán egy „német kuriózumról” van szó (vö. András Jakab: i. m.).

⁸¹ A mű az „államtan” elnevezés alatt tárgyalja az „államelmélet” alapkérdéseit, s következetesen szinonimaként és változtatva használja a két kifejezést. Ezzel szemben számunkra létezik szemantikai zavar, a „német kuriózitás” kifogását komolyan veendőnek és gondolatébresztőnek tartjuk, és úgy véljük, hogy a szociológiai társadalomelméletek problémahorizontján mozogva, a tan (Lehre) és az elmélet (Theorie) kifejezések jelentésében meglévő névleges különbséget kiaknázva, az általánosítás két formájának a megkülönböztetésével értelmes különbség tehető „államtan” és „államelmélet” között, amelyek különböző, de egymásra épülő, kapcsolódó kutatási programok leírására szolgálnak. A probléma részletes kifejtéséhez lásd Lajos Cs. Kiss: *Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie*. Budapest, 2016, Manuskript, 6-10.

formájában kifejezett államjelenség közös értelmezési horizontra emelését jelöli; ezen a horizonton formálódnak ki az államjelenség jogi, politikai és szociológiai nézőpontú értelmezései. Ebben az értelemben államelméleti szempontból az angolszász államfejlődésben kialakult államfelfogás nem tekinthető alternatív alapmodellnek, hanem a három alapvető megközelítés összjátékában azonosítható különös modellváltozatnak. Ezt bizonyítja többek között a Rechtsstaat és a rule of law kifejezésekkel jelölt államiság-tényállások kölcsönös lefordíthatósága is.⁸²

V. Tudományetikai megjegyzés⁸³

Az „állam létezik, az államelmélet elenyészik” tézis szerkezetében hallgatólagosan egy tudományelméleti és tudományetikai paradoxonra történő utalás (szemantikai tény) rejlik. Ennek a ténynek (utalásnak) az elemzése része az államelméleti állapotfelvételnek, és remélhetőleg további felvilágosítással szolgál a tudomány és a politika problematikus viszonyának megértéséhez. Amikor a bel- és külpolitikai vitákban, különböző tematikai síkokon és ügyek kapcsán az állam konkrét céljait, feladatait, funkció-, ható-, cselekvőképességét, tevékenységeit, felelősségét vagy felelőtlenségét problematizálják, s ezzel az állam létezését bizonyítják, egyúttal a versengő politikai értelmezések erőterében, az ideológiák kontextusában, az állam „lényegéről”, „természetéről” folytatnak kiélezett polémiait.⁸⁴ Az államelméleti megismerés számára a politikai (és jogi) diskurzus jelenti az alapvető kihívást,⁸⁵ mivel a kutatásban a tényleges ideológiai mintázat értékvonatkozásaihoz,

⁸² Vö. i. m. Az államproblémát az alkotmányelmélet és politikaelmélet közötti munkamegosztásában tárgyoló, széttagoló, a társadalomelmélet reflexiós síkjától elválasztó angolszász értelmezésből kiindulva nem lehet az államtan e sajátos történelmi formájában felfedezni az állam „lényegét”, „természetét” kifejező funkciódifferencia paradoxont. Ez erősen rövidített formában „az állam, mint a politikai és jogi funkció egysége (állami működés) által integrált szociális rend” és a „szociális rend történelmi individualitásának” kapcsolódó képleteivel írható le. Az első képlet az állam szűk (állam, mint funkcióegység), a második az állam tág (állam, mint történelmi egység) fogalmát írja le, és az általánosítás két szintjére, illetve formájára utal. Az államelméleti megfigyelőnek tudnia kell, hogy a funkcionális általánosítás síkján nem lehetséges közvetítés, az állami működésben a politikai és jogi funkció egysége sohasem alkothat szintézist: az állam funkciófogalma nem ír le semmiféle „fölé rendelt harmadikat”. Az államcél formális fogalma (Staatszweck: szociális rend integrációs feltételeinek megteremtése- biztosítása) ebben az értelemben az állam létezése, megismerése, működése szempontjából végső megkülönböztetést, illetve a megkülönböztetés egységét jelöli. A szintézis a történelmi általánosítás síkján, a konkrét országállam individuális létezésének általánosságában jön létre. A társadalomelméleti kutatási irány megközelítésében az állam tág (ország) és szűk (funkció) fogalma közötti kapcsolat szinoptikus értelmezése jelenti az államelméleti megismerés kiindulópontját. A formális államcél aktualizáló „materiális” államcélok (Staatsziele) az államelmélet és alkotmányjog, illetve nemzetközi jog elmélet csatlakozási pontját jelölik ki, s átvezetnek a politikai területére, pontosabban a tudományos és a politikai diskurzus közötti értelemhatár kommunikatív terébe.

⁸³ A tudományetikai megjegyzés két korábbi szövegből kiemelt gondolatmenet több ponton módosított, kiegészített változata, és az államelméleti-államtudományi kutatás helyzetértelmezésére való alkalmazása. (Vö. Cs. Kiss Lajos: Köszöntő. *Jog Állam Politika*, 2009/1, 5.; Cs. Kiss Lajos: Előszó. In Cs. Kiss Lajos: *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 19-21.)

⁸⁴ A politikai vitában – amelyet a résztvevők a barát/ellenség, a legitim/illegitim, a racionális/irracionális (hatalom) alapvető megkülönböztetéseihez igazodva konstruált aszimmetrikus ellenfogalmakkal (demokrácia/diktatúra, demokrácia/autokrácia, jogállam/nemjogállam szabadság/elnyomás) vívnak meg – a résztvevők az államjelenséget döntően a rendeltetés (funkció) és a felépülés (elemek) nézőpontjaiból teszik témává.

⁸⁵ A többi társadalmi-kulturális terület diskurzusainak (gazdaság, vallás, művészet) államfelfogásai a politikaiba bevonódva és ideológiává transzformálódva jelennek meg. Az államelméleti megismerés, hasonlóan más

illetve azok lehetséges kombinációihoz igazodva határozódnak meg a teoretikus döntések alapjául szolgáló kutatói relevanciák (indíték, cél, feladat, tárgy, jelentőség), mégpedig a kutató személyes politikai világnézete és a tudományrendszerben elfoglalt pozíciója által feltételezett módon. Ebből az következik, hogy nem lehetséges sem előfeltevésektől, sem értékvonatkozásoktól független, „szabadon lebegő” államelméleti megismerés. De ez nem jelenti sem azt, hogy az államelmélet művelője közvetlenül részvevőjévé válik a politikai vitának, sem pedig azt, hogy az államelmélet tudományos formája feloldódik az ideológiában. A paradoxon abban van, hogy az államelméleti megismerés szükségképpen kapcsolódik a politikai diskurzus ideológiai államfelfogásaihoz, azaz számára a kutatási relevanciákat meghatározó impulzus a tudományon kívülről jön, de ezáltal nem megy veszendőbe sem a tudományhoz való kutatói kötődés, sem az államelmélet tudományossága: az igazságeszme és az objektivitási-tárgyszerűségi elv sértetlen marad. Az előfeltételhez és értékvonatkozáshoz való kötöttség módszertanilag, szigorúan tudományon belüli értelemben, nem zárja ki a politikailag „semleges”, tartalmi ideológiai elvárásoktól és állításoktól „mentes”, az ebben az értelemben „tisztá” államelméleti megismerés lehetőségét. A kötöttség tehát ismeretelméleti-módszertani szempontból pusztán azt jelenti, hogy elkerülhetlenné válik a határmegvonási probléma konszenzusképes megoldása demarkációs elméletek kidolgozásának formájában, a tudomány- és hivatáseszme szempontjából pedig egyszerűen azt, hogy az államelmélet művelője kész belebocsátkozni a tudomány és politika viszonyának felelősségetikai paradoxonjába. Az „ügy szolgálata”, mint kötelesség, ennek a paradoxonnak a vállalása. Mindezzel arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a fordulat utáni korszak politikai (és jogi) vitái a tudományos önértelmezésüket illetően is fontos vonatkozási pontot jelentenek a magyar államelmélet és államtudomány számára. Ez a tudományos önértelmezés – amely a tárgyhoz (problémához) kötöttség ténye folytán szükségképpen konkrét politikai szerkezetekhez és folyamatokhoz kapcsolódik, illetve azokkal párhuzamos – nemcsak a kutatási problémák rangsorolásában (tematikus relevancia-szempontról) fejeződik ki, hanem a tudományetikai beállítódásban és perspektívaválasztásban is.

Az európai államiság mibenlétéről, a szuverenitás természetéről, a nemzeti és európai alkotmányozás viszonyáról, a jogállami joguralom megvalósítása nemzetállami formáiról folyó politikai (és jogi) diskurzusban az alkalmazkodás vagy önállóság, az utánzás vagy eredetiség, a másolás vagy a hagyományörzés révén újat alkotás alternatívájának nézőpontjából, de a kiegyenlítések és közvetítések fontosságát hangsúlyozva fogalmazódnak meg az álláspontok. A tagállamok lényegében ennek az alternatívának a keretében hozzák

megismerési módokhoz, specifikus tárgyhoz, illetve problémához kötött. Azonban az államelméleti megfigyelő tárgyhoz-kötöttsége, a belső (részvevő) és külső (semleges) megfigyelői pozíciók kapcsolata, csak paradoxonformában írható le, mert a megfigyelő két vonatkozásban is „része” (hatásegysége) a tárgynak. Egyfelől szoros értelemben „része” az állam *tág* fogalmával jelölt konkrét szociális rendnek, vagy a szokásos kifejezéssel: „a társadalomnak”, mint életvilágnak (magánemberi minőség) és mint funkció-specifikusan elkülönült társadalmi területnek, a tudományrendszernek (tudósi minőség). Másfelől szoros értelemben „része” az állam *szűk* fogalmával jelölt állami – politikai és jogi – rendnek (alattvalói-állampolgári minőség). Mivel a szociológiai társadalomelméleti megközelítés érvényteleníti a társadalom és állam újkori megkülönböztetését, azaz a társadalom, mint szociális rend, nem létezik önmagában, ezért a tárgyhoz-kötöttség tényéből az következik, hogy planetáris értelemben nem lehetséges államon kívüli megfigyelői pozíció: a „kívül” mindig egy másik államot, illetve államokat jelent. A tárgyhoz-kötöttség ténye a kiindulópontja, a demarkációs elmélet a megoldása az ismeretelméleti-módszertani problémának, azaz a belső (részvevő) és külső megfigyelői pozíció szigorú elválasztásának.

meg a mértékadó politikai (és jogi) döntéseiket. Jóllehet nem annyira kiélezett formában, mint a politikában,⁸⁶ de a magyar államelmélet és államtudomány számára is ennek az alternatívának a keretében kell felvetni a saját értelmességével, hasznával és alkalmazhatóságával, hivatásával és méltóságával kapcsolatos úgynevezett végső kérdéseket. És természetesen ez az alternatíva a szülőhelye azoknak a kételyeknek is, amelyekkel elkerülhetetlenül megfogalmazódnak a kérdés ilyen formájánál.

Éppen e kételyek tisztázásához kívánunk hozzájárulni az államelméleti helyzetértelmezés számára kiindulópontként szolgáló alternatíva *tudományetikai* lefordításával, illetve újrafogalmazásával. Az alkalmazkodás versus önállóság, utánczás versus eredetiség, másolás versus hagyományörzés alternatívája a következő döntési lehetőségek elé állítja az államelmélet, az államtudomány művelőit. A fordulat utáni magyar állami létezés új helyzetét az európai integrációban és a globális, államközi térben *vagy* sorsszerűségként, azaz uralhatatlan szükségszerűségként fogják fel, amelyhez csak alkalmazkodni lehet, *vagy* olyan folyamatok és összefüggések dinamikus konstellációjaként, amely szerkezetét és tendenciáit tekintve viszonylag átlátható, kutatható, a tudomány belső és külső gyakorlatában megismerő módon uralható, azaz előre jelezhető, kollektív alakítására ésszerű, diskurzus- és konszenzusképes javaslatok fogalmazhatók meg.

A *sorsetikai* válasz az államelméleti-államtudományi kutatás szabadságát az alkalmazkodás, utánczás, másolás gesztusaira korlátozza, a nemzetközi, euroatlanti tudománnyal való együtt haladás jelszavával észrevétlenül a sodródás kényelmes stratégiáját ajánlja. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a kutatásban az alkalmazkodás kritikátlanul, megfontolás nélkül elfogadott mércéi válnak kötelezővé, és így fel sem vetődik az önértelmezés igénye, a hagyományhoz való viszony kérdése, az eredetiség problémája. A sorsetikai válasz mintapéldája az euroatlanti jogelméleti-alkotmányelméleti mainstreamhez történő kritikátlan csatlakozás, amely az önálló államelméleti megismerést értelmetlennek és haszontalannak tartja, az államelmélet „államtani hagyományát”, antidemokratikus eredete és beállítódása miatt politikailag veszélyessé nyilvánítja, az államfogalmat pedig tudománytalansága okán a tudományból való kizárni törekszik. Ám ezzel csupán azt éri el, hogy az államjelenség megismerését – anélkül, hogy ennek tudatában lennének – tisztán politikai problémává teszik és kivezetik a tudomány területéről. Ezen a ponton a sorsetikai válasz nyilvánvalóvá teszi a saját ideológiai kötődéseit és önmagát tudományon kívüli politikai érzületetikaként leplezi le. Ezzel megbomlik a politika és tudomány közötti modern társadalmakra jellemző funkcionális egyensúly a politikai érzületetika tudományhoz való viszonya „felelőtlené”, a kutatás autonómiáját felszámoló indoktrináció igazolásává válik. A történelmi-politikai tapasztalatok szerint az egyensúly ilyesfajta megbomlásának szélsőséges, s egyben intő példajaként a totalitárius berendezkedések szolgáltak, illetve szolgálnak még napjainkban is.

⁸⁶ A politikai vita azonban csak a beállítódás (perspektívaválasztás) szempontjából tekinthető mértékadónak, a kommunikáció jellegét és „logikáját” illetően a politikai és tudományos diskurzusok közötti különbség nem hidalható át. A politikai vitában – amelyet az állam politikai (jogi) egysége fenntartásának közös céljától vezérelt résztvevők a barát vagy ellenség, a legitim vagy illegitim hatalom megkülönböztetéseknek sematizmusaiba rendeződő aszimmetrikus ellenfogalmakkal vívnak meg – az európai és magyar jogállamiság intézményi keretei között megvalósuló joguralmat potenciálisan mindig a rendkívüli állapot nézőpontjából értelmezik, a bel- és külpolitikailag stabil helyzetben is. A mindennapi politikai kommunikációban ez a funkció-specifikus tény leginkább a demokrácia vagy diktatúra (autokrácia), jogállam (Rechtsstaat) vagy jogtalanság állam (Unrechtsstaat) ideológiakritikai szembeállításában és változó intenzitású alkalmazásaiban fejeződik ki.

A *felelősségetikai* válasz ezzel szemben a magyar államtudományi hagyomány eredetiségre, újításra való képességéről meggyőződve abból indul ki, hogy az államjelenség önálló, diszciplinárisan elkülönült megismerése értelmes és hasznos vállalkozás. Az államelmélet képes egyfelől a saját helyzetének, és ezzel összefüggésben az államdiskurzus jelenlegi állásának az objektív-tárgyszerű elemzésére, másfelől ennek alapján az államiság kettős perspektívájában történő gondolkodásra. És ami a legfontosabb, az új problémahelyzetben is képes szigorúan a tudomány területén belül maradni. A magyar államelmélet helyzet- és önértelmezése ennek megfelelően tisztán tudományos problémaként, a tanulmányban elemzett paradoxonok feloldására irányuló kísérletek formájában válik szükségszerűvé. Ez a szükségszerűség pedig azt diktálja, arra szólít fel, hogy az államelméletnek, illetve az államtudományoknak a saját fejlődésre, újításra való képességeik kritikai vizsgálatából kell kiindulniuk. Az államelmélet és az államtudományok önállóságának a megteremtéséért folytatott szellemi küzdelem sikerének titka a kritikai beállítódásban rejlik. A kritikai beállítódás, a kritikai teljesítmény lehet a mércéje és garanciája a saját hagyomány megőrzésének, e hagyomány folytathatóságának és új szintre emelésének. Ez a minimális feltétele annak, hogy az államelmélet és az államtudományok maguk (ti. a saját diskurzusukban) dönthessenek diszciplináris jövőjükéről, valamint arról, hogy milyen módon kívánnak érvényesülni a hazai és nemzetközi tudományos versengésben.

Ezen a ponton világossá kell válnia az államelméleti-államtudományi diskurzus minden résztvevője számára, hogy „a valóban szabad kutatás feltételeinek megteremtésében a formális alkotmányjogi garanciákon túlmenően döntő szerepet játszanak a magyar tudományos közösséget tartalmi értelemben összetartó konvencionális hitek, meggyőzések és szabályok. E szabályok lényegüket – a tudományban való összetartozás érzését, generációs élményekben, intézményi tapasztalatokban való gyökerezettségüket, az igazságeszme és az egyéni korlátozhatatlan kíváncsiság egybehangzásait – tekintve láthatatlanok, de megmutatkoznak, hatásukban ideológiamentesek”, és mint az eddigi fejtegetésekből remélhetőleg kiderült, „a depolitizálás irányába viszik a kutatást. Ezeknek a hiteknek, meggyőzéseknek és szabályoknak, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatoknak az ápolása a hagyományképződés alapja. Az így keletkező hagyomány a tartalmi feltétele és garanciája annak, hogy a magyar tudományos közösség valóban képes legyen távolságot tartani azzal szemben, ami nem tudomány, valóban képes legyen a tudományon kívüli érdekektől függetlenül a tudományos vitát a saját lehetőségeihez képest politika- és uralommentessé, s ezzel az alkotmányos szabályozás formáit az eleven hagyomány tartalmává tenni.”⁸⁷

*

Exkurzus I.

Az államelméleti helyzetkép kialakítása során a következő kérdések megválaszolása vezethet az államelmélet kidolgozása szempontjából termékeny problémafelvetésekhez:

⁸⁷ Cs. Kiss Lajos: Előszó. 20.

1. A jelenlegi tudománytörténeti helyzetben létezik-e tényleges szükséglet, valóságos és konszenzusképesen igazolható érdekeltség az államelmélet iránt a jogtudományban, s általában a társadalomtudományi kutatásban, valamint a felsőoktatásban? Ha igen, milyen jellegű, hogyan fejeződik ki?⁸⁸
2. A magyar államelméleti diskurzus jelzett paradoxonjai a tudománytörténeti helyzet megfelelő leírását jelenti-e? Ha igen, a paradoxonok feloldhatók-e és milyen módon?
3. Az államelmélet kidolgozása során a kutatók milyen elméleti hagyományokra támaszkodhatnak, illetve kellene, hogy támaszkodjanak? Milyen kritériumok szerint és hogyan ítéltető meg objektíven a viszony a versengő hagyományok között? Lehetséges-e államelmélet eszmetörténet nélkül? A kutatók milyen indítékok alapján köteleződik el az egyik vagy másik hagyomány mellett? Értelmes dolog-e az államelméleti megismerés értékmentességét követelni, vagy másként: lehetséges-e értékmentesség (Wertfreiheit) az államtudományokban?⁸⁹
4. Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül, és viszont? Lehetséges-e államelmélet politikaelmélet nélkül, és viszont? Az államelméletnek mi a viszonya a politikaelmülethez és a jogelmülethez? Miben különböznek és hogyan kapcsolódnak egymáshoz a tartalmi-tematikai érintkezésen, illetve átfedéseken túlmenően, a probléma hogyan, milyen formában jelenik meg a tananyagokban? Az elméletek közötti „helyes” viszony meghatározása az államfogalom milyen típusú konstrukcióját előfeltételezi?

⁸⁸ A kérdések az államelmélet *rendeltetését* vagy *funkcióját* (Mire való? Miért és kiknek fontos vagy nem fontos?) problematizálják, s igazoláselméleti összefüggésében keresik a megoldást. A rendeltetés (funkció) kérdése az államelmélettel kapcsolatban fennálló tudományon belüli és kívüli érdekeltségekre irányul, az igazoláselmélet nézőpontjából adott válasz előfeltételezi a demarkációs probléma valamilyen formában történő megoldását. A társadalmat és az államot aszimmetrikus ellenfogalmakként definiáló politikai diskurzusban értelmesen lehet beszélni az „állam társadalmi (történelmi) rendeltetéséről”, az „állam társadalmi küldetéséről” és így tovább. Ezzel szemben a tudományos diskurzusban – legalábbis az államjelenség szociológiai (társadalomelméleti) felfogását valamilyen formában integráló jogtudományi államtanok nézőpontjából – a társadalom/állam-megkülönböztetésén alapuló beszédmód, ha nem is értelmetlen, de nyilvánvaló tévedés, mivel éppen ebben a megközelítésben érvénytelenítik magát a megkülönböztetést, s az államot per se társadalmi jelenségként, pontosabban: a szociális rend konstitúciójának integrációs problémájaként fogják fel. A megkülönböztetést előfeltételező, illetve kiindulópontként a megalapozási diskurzusba bevonó államelméletek vagy kimondottan „politikai államelméletek”, azaz a liberális, konzervatív, szocialista, nacionalista ideológiák versengő államfelfogásai, vagy a politika és tudomány funkcióspecifikus területei közötti teoretikus homályzóna fogalmi kétértelműségeiben lebegnek.

⁸⁹ A kérdések az államelmélet *keletkezésének*, változásának eszme- és elmélettörténeti kontextusaira (Milyen tudás- és megismerési formákból és hogyan keletkezett?), az ezekhez viszonyulás, illetve általánosan az államelméleti megismerés módszertani problémáira irányítják a figyelmet. A kutatási irányok képviselői az európai szellemi hagyomány hermeneutikai, tudásszociológiai, fogalomtörténeti stb. megközelítésű vizsgálatával, a saját elméletalkotási előfeltevéseik és kiindulópontjaik szempontjából tesznek kísérletet a releváns források, előzmények, kapcsolódási pontok tisztázására. A hagyomány megkerülhetlenségét, konstitutív jelentőségét mutatja, hogy az államelmélet művelői nem pusztán propedeutikai vagy az igazolási célból hivatkoznak rá, hanem azért, mert e hagyomány valamely relevánsnak ítélt részéhez, irányzatához kapcsolódva hozzák meg az államelméleti megismerés előfeltevéseivel és kiindulópontjával a teoretikus döntéseket. Jó példa erre a demokrácia-értelmezések hagyományának folytonossága.

5. Lehetséges-e államelmélet társadalomelmélet nélkül, és viszont? ⁹⁰ Az államelmélet hogyan kapcsolódik a szociológiai társadalomelméletekhez? Az államtan hagyományában, s ez hogyan jelenik meg a „Társadalomelmélet”, illetve „Társadalomismeret” tantárgyakban?

6. Az államelmélet milyen értelemben tarthat igényt általánosságra? Lehetséges-e az államjelenség „államon kívüli”, államtól független megfigyelése?

7. Állam- és jogelmélet, vagy: jog- és államelmélet? Állam- és jogbölcselet, vagy: jog- és állambölcselet? Mi különbség?

8. Lehetségesek-e államtudományok államelmélet nélkül? Mi a „helyes” viszony az államelmélet az államtudományok között? Hogyan kapcsolódik az általános államelmélet az államtudományokhoz? Az államelmélet milyen értelemben tekinthető egyfelől a tárgy (állam), másfelől a tárgy megfigyelője (államtudomány) elméletének? Vagy másként: államelmélet valóban megalapozó szerepet játszik az államtudományok számára mind a tárgy (állam) teljes leírása, mind a tudományos megfigyelő ismeretelméleti-módszertani pozíciójának a meghatározása szempontjából? Az államelmélet, mint az államtudományok meta-elmélete, helyettesítő-e más elméletekkel, például az angolszász felfogás szerint a politika- és az alkotmányelmélettel vagy az európai main-stream törekvésekhez igazodva a jog- és alkotmányelmélettel? Ez a probléma hogyan, milyen formában jelenik meg a különböző tananyagokban?

9. Hogyan függ össze az „állam” és a „kormányzás” elmélete? Ezt az összefüggést milyen megközelítésben és formában tárgyalják a jogtudományban és politikatudományban, Kar, illetve a különböző egyetemek tananyagaiban?

Exkurzus II.

A hivatkozott levélben kifejtett álláspont – tekintettel Takács Péter évtizedes szerzői erőfeszítéseire, amellyel kísérletet tett az általános államtan újrachonosságára – megfontolandó tanulságokkal szolgálhat azok számára, akik tárgyilagosan fel kívánják mérni a magyar államelméleti diskurzus jelenlegi helyzetét. Ezért illő rövideggyel érdemes felidézni a hivatkozott leveléből azt a három okot, amelyekkel Takács Péter megindokolta a konferenciáról való távolmaradását.

Az első indok az, hogy különösnek tartja, „miközben egy NKE-n szervezett holnapi konferencia – amint az a Meghívóban olvasható – az „állam- és jogtudományi karokon folyó államelméleti (államtudományi) oktatás helyzetét kívánja részletekbe menően feltérképezni”, addig az NKE ÁKK Kari Tanácsa csaknem ugyanazon a napon, azaz ma egy államelméleti-államtörténeti oktatási egység létrehozatalát véleményezi, melynek tervét a döntés-előkészítők

⁹⁰ A kérdés az államelmélet *felépülésének* (Miből áll?) a problémájára, s ezzel meta-elméleti pozíciójának meghatározhatóságára irányítja a figyelmet. A szociológiához (társadalomelmélet), a jogtudományhoz (jogelmélet) és a politikatudományhoz (politikaelmélet) való viszony tisztázása során, így vagy úgy, de óhatatlanul beleütközünk az államelmélet meta-elméleti pozíciójának a problémájába.

nemcsak az ilyen kérdésekkel foglalkozók szakmai nyilvánosságával nem vitatták meg, de – tudomásom szerint – saját egyetemük oktatóinak nyilvánosságával sem (már ha létezik még ilyesmi egyáltalán).⁹¹ Ezen az ellentmondáson mit sem változtat az, hogy a tervezett új államtani oktatási egység létrehozatalát indokoló hivatali előterjesztés – véleményem szerint (s már csak azért is, mert nagyjából német államtani kézikönyveken alapul) – tudományos szempontból igényesebb a jelen konferenciához a résztvevők számára mellékelt, s hozzám is eljutott, „Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései” című szinopszissal.⁹² E szinopszis korábbi tervezetét egyébként egy 2016. júniusi levélben már véleményeztem, s már akkor jeleztem, hogy a konferencián nem kívánok részt venni. Távolaradásom három okának egyike épp az, hogy szakmai fenntartásaim voltak és vannak a vita kiindulópontjaival és a vitaindítóval kapcsolatban. A szinopszis azóta sem lett jobb. Annak kijelentése például, hogy „az államelmélet az elmúlás, az enyészet állapotában van, elsősorban az állam- és jogtudományi karokon”, de „[a]z államtudományi mesterképzés bevezetésével a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (...) tudománytörténeti fordulatot hajt végre”, egyszerre bosszantó túlzás, komikus önhittség és sajnálni való felelőtlenség.”

A második indok a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen folyó tudományos-oktatási tevékenység színvonalával, irányultságával, nyitottságával kapcsolatos fenntartás. Takács Péter álláspontja szerint „az elmúlt években az NKE nemhogy nem segítette az általános államelmélet színvonalas kiművelését Magyarországon, hanem inkább ártott annak. A vitaindító szerzője szerint⁹³ a szinopszis „a konferencián lefolytatandó vita tárgyát képezi”; azt azonban nem tette reflexió tárgyává, hogy ez a konferencia, mint fórum – például a fenti tézis-mondatok és az alább említett tények kontextusában – képes-e arra, hogy helyt adjon egy valóban nyitott, érdemi diskurzusnak. Szerintem távolról sem.”

A harmadik indok az államelméleti kutatás stagnálása, illetve nem léte a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. Álláspontja szerint „a jogi karok államelméleti-államtudományi oktatását „feltérképezni” tervező kollégák egyetemén az elmúlt három évben, amióta felmondtam az ottani munkaviszonyomat, tudomásom szerint nem készült semmilyen érdemben új államelméleti-államtani tananyag, hogy tankönyvről már ne is beszéljek. Bár nem tisztem ebbe beleszólni, de megjegyzem: a jogi karok viszonyait feltérképezni kívánó „konferenciázgatás” helyett a kollégáknak talán ezen a területen kellene továbblépni a hazai „államelméleti (államtudományi) oktatás” jobbítása érdekében. Ezeket a problémákat a műhely-konferencia 10 percesre tervezett „helyzetelemzése” valószínűleg nem oldja fel, a vitába pedig azért sem folynék bele, mert azon – a tájékoztató szerint – olyanok is részt vesznek, akik a közelmúltban eredményesen tettek tönkre egyetemi tanszékeket. – Ami pedig a győri jogi karon zajló államelméleti oktatásról és kutatásokról szóló terjengős beszámolót illeti, azt ugyancsak nem tartom szükségesnek megvitatni. E beszámoló ugyanis – az e tekintetben felesleges történeti fejtegetéseken és néhány hangzatos, nem odatartozó elméleti lózungon túl – csak a tan- és órarendből, valamint a kar, illetve tanszékei honlapjairól

⁹¹ A levél szerzője itt feltehetően az Európai Állam- és Jогtörténeti Intézet létrehozásával kapcsolatos dékáni előterjesztésre utal.

⁹² Vö. Cs. Kiss Lajos: Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései. Műhelykonferencia I. Budapest, 2016, Kézirat, 1-5. (KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001.)

⁹³ Vö. i. m.

származó információkat tartalmazza. Ez utóbbiak egy részét én tettem közzé az egyik győri honlapon, ezért felesleges volna azokat a Ménesi úton megismételnem”.⁹⁴

Irodalom

Barabási Kun Miklós: *Bevezetés a politikába*. Budapest, 1918, Franklin Társulat

Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó

Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, 2009, Nemzeti Tankönyvkiadó

Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet*; Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, 2002, Bíbor Kiadó

Bódig Mátyás: Cs. Kiss Lajos és a mérsékelt állam interpretív elmélete. *Jogelméleti Szemle* 2004/4.

Bódig Mátyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet Politikai filozófia Jogbölcselet*. Leviatán (különszám), 2004, 145-163.

Crefeld, Martin von: *Aufstieg und Untergang des Staates*. München, 1999, Gerling Akademie Verlag

Cs. Kiss Lajos – Fehér József: Közigazgatás és racionalitás. In *Anarchizmus és rendezőelvek*. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1986, 30-50.

Cs. Kiss Lajos – Fehér József: Közigazgatás és racionalitás. Az érték- és célracionális, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban. ELTE ÁJK ACTA XXIX, kötet, Budapest, 1987, 125-150.)

Cs. Kiss Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 241-286.

Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó, 111-120., 426-435.

⁹⁴ A levél kontextusának értelmezéséhez lásd „A hazai államdiskurzus alapjellemezője” című alpontban található fejtegetést, valamint az ehhez tartozó 40. és 41. lábjegyzeteket.

Cs. Kiss Lajos: Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*. Budapest, 2005, Századvég Kiadó, 175-200.

Cs. Kiss Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet. Leviatán* (Különszám), Győr, 2005.

Cs. Kiss Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó, 11-32.

Cs. Kiss Lajos: A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. 125-158.

Cs. Kiss Lajos: A szociológiai államfogalom jogtudományi dekonstrukciója. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. 327-366.

Cs. Kiss Lajos: Köszöntő. *Jog Állam Politika*, 2009/1, 5.

Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása. *Jog Állam Politika* 2010/3, 3-34.

Cs. Kiss Lajos: Totális állam elmélete és mítosza. *Világosság* 2010 ősz, 19-40.

Cs. Kiss Lajos: Előszó. In Cs. Kiss Lajos: *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 19-21.

Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? Budapest, 2016, Kézirat (megjelenés alatt)

Cs. Kiss, Lajos: *Wie ist staats-theoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie*. Budapest, 2016, Manuskript, 1-19.

Cs. Kiss Lajos: Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései. Műhelykonferencia 2016. Budapest, 2016, Kézirat.

Fejes Zsuzsanna: A „jó állam” államelméleti megközelítésben. In Papp Tekla (szerk.): *A jó állam aspektusai, perspektívái: Az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*. Szeged, 2013, Pólay Elemér Alapítvány, 17-34.

Földesi Tamás: A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése. *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7.

Gyórfi Tamás: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete? *Jogelméleti Szemle* 2004/4.

Györfi Tamás: A jogpozitivizmus: áttekintés. In *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái*. Miskolc, 2006, Bíbor Kiadó.

Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Fordította Hévízi Otto, Kardos István, Vajda Mihály. Az Előszó írta Fehér M. István. Budapest, 1990, Gondolat Kiadó

Jakab, András: Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In „*German Approach.*” *Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich*. Mit Kommentaren von Atsushi Takada und András Jakab. Fundamenta Juris Publici (4). Tübingen, 2015, Mohr Siebeck Verlag, 78-121.

Jakab András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, 2016, Kézirat, 142-143.

Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses. Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek. Berlin, 1922, Verlag von Julius Springer, XVI.

Dr. Kaiser Tamás (szerk.): *Jó állam jelentés 2015*. Budapest, 2015, Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *Jó állam jelentés 2016*. Budapest, 2016, Nordex Nonprofit Kft – Dialog Campus Kiadó

Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *Jelentés a jó állam véleményfelmérésről 2016*. Budapest, 2016, Nordex Nonprofit Kft – Dialog Campus Kiadó

Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól z-ig. (Az adóbürokráciától a versenyképességéig)*. Budapest, 2016, Dialog Campus Kiadó

Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *A jó állam mérhetősége II*. Budapest, 2015, Dialog Campus Kiadó.
Kaiser Tamás – Bozsó Gábor: Az államközpontú kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In Dr. Tamás Kaiser (szerk.): *A jó állam mérhetősége II*. 11-36.

Kiss György: Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról. Budapest, 2016, Kézirat, 1-8.

Kiss György (szerk.): *Államtudományi osztatlan mesterképzési szak indítása*. Akkreditációs Dokumentum. Budapest, 2016, Közzolgálati Egyetem

Kiss György: A szakindítás tudományos háttere. In Kiss György (szerk.): *Államtudományi osztatlan mesterképzési szak indítása*. 492-495.

Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya: *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1952, Magyar-Szovjet Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat

Möllers, Christoph: *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main, 2008, Surhkamp Verlag

Möllers, Christoph: *Staat als Argument*. Zweite Auflage. Tübingen, 2011, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), XLIX.)

Mommsen, Wolfgang J. – Schluchter, Wolfgang: Vorwort. In *Max Weber Gesamtausgabe*. Abteilung I: Schiften und Reden. 1-45.

Schmitt, Carl: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München-Leipzig, 1922, Verlag von Duncker & Humblot

Schmitt, Carl: Der Begriff des Politischen. *Politische Wissenschaft*. Heft 5, Probleme der Demokratie. Berlin – Grunewald, 1928, Dr. Walter Rothschild, 1-34.

Schmitt, Carl: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*. München – Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot

Schmitt, Carl: *Verfassungslehre*. München und Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot

Schmitt, Carl: *Der Begriff des Politischen*. München – Leipzig, 1932, Duncker & Humblot

Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford. szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor

Sólyom Péter: Alkotmány és politikai integráció. PhD értekezés. Debrecen, 2012, Kézirat.

Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern jogelmületről*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 401-446.

Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány: Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, 2016, Osiris Kiadó

Szilágyi Péter: Párhuzamok és ellentétek. Adalékok Hermann Heller és Carl Schmitt viszonyához. *Világosság* 2010 ősz, 137-143.

Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, 2011, ELTE Eötvös Kiadó.

Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete*. Budapest, 2015, Kézirat

Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó

Sztodolnik László: A jogállameszméjének színeváltozásai. In Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern jogelméletről*. 447-475.

Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, 2011, Corvinus

Visegrády Antal: *Jog- és állambölcselet*. Pécs, 2003, Dialóg Campus

Visegrády Antal: *Államtan*. Pécs, 2004, Dialóg Campus

Visegrády Antal: *Jog- és állambölcselet*. Pécs, 2016, Menedzser Praxis Kiadó

Voigt, Rüdiger (Hrsg.): *Abschied vom Staat – Rückkehr zum Staat*. Baden-Baden, 1993, Nomos Verlagsgesellschaft

Voßkuhle, Andreas – Blumke, Christian – Meinel, Florian (Hrsg.): *Verabschiedung und Wiederentdeckung des Staates im Spannungsfeld der Disziplinen*. Berlin, 2013, Duncker & Humblot

Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter. Budapest, 1982, Cserépfalvi Kiadó

Weber, Max: Wissenschaft als Beruf. In Max Weber: *Wissenschaft als Beruf. 1917/1919. Politik als Beruf 1919*. In *Max Weber Gesamtausgabe*. Abteilung I: Schriften und Reden. Band 17. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schluchter in Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod. Tübingen, 1992, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 84-86.

Weber, Max: Tudomány mint hivatás. In Max Weber: *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes, Wessely Anna. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 135-137.

Wessely Anna: Weber démona. *Szociológiai Szemle*, 2011/2, 8-17.